

Članki in razprave

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 631.1(497.4)"1767/1787"

338.43.02(497.4)"1767/1787"

Prejeto: 18. 4. 2006

Kranjska kmetijska družba 1767–1787*

EMA UMEK

dr. arhivskih znanosti, direktorica Arhiva Republike Slovenije v pokoju
Rašiška ulica 5, SI-1000 Ljubljana

IZVLEČEK

Po vzoru tujih družb je bila leta 1767 tudi na Kranjskem ustanovljena Kmetijska družba. Šlo je za posvetovalni organ komerčnega konsesa oziroma deželnega glavarstva, ki se je zlasti v sedemdesetih in osemdesetih letih 18. stoletja ukvarjal z vprašanjem povečanja in izboljšanja kmetijske produkcije v deželi, kar je bilo v določeni meri povezano tudi z zagotavljanjem surovin za manufakturno proizvodnjo. V članku so predstavljena prizadevanja za ustanovitev družbe, njena struktura in organizacija, članstvo ter publikacije, ki jih je izdajala. Podrobno pa članek predstavlja praktična vprašanja s področja poljedelstva, živinoreje in deloma obrti, s katerimi se je družba pretežno ukvarjala in k njihovem reševanju pristopala na način, skozi katerega se zrealizirajo nekatere ideje sodobnega razsvetljenstva in fiziokratizma.

KLJUČNE BESEDE: gospodarska zgodovina, agrarna zgodovina, fiziokratizem, kmetijske družbe

ABSTRACT

THE CARNIOLAN AGRICULTURAL SOCIETY

Following the model of the similar foreign societies, the Agricultural Society was established in Carniola in the year 1767. It was an advisory and consultative body of the so-called »konses« of commerce or provincial district board respectively, which was dealing with the problem how to increase and improve the agricultural production in the country and it was very active particularly in the seventies and eighties of the 18th century. Its main issue and an important task was to a certain extent connected with the question of providing of the raw materials for the manufacture production. The endeavours for the establishment of the Agricultural Society are introduced in the article, the structure and the organisation of the society is described, its membership as well as the publications it published. The article also addresses the practical issues from the fields of agriculture, animal breeding and husbandry and partly the crafts in which the society was predominantly engaged; the society made attempts to solve the problems in the manner which reflects the contemporary ideas of the European age of enlightenment and physiocracy.

KEY WORDS: economic history, agricultural history, physiocracy, agricultural societies

* Navedeno delo je diplomska naloga avtorice iz 50. let 20. stoletja, ki jo je za objavo priredil arhivist Tadej Cankar. Pričujoči članek je natisnjen v počastitev osemdesetletnice Petra Ribnikarja.

V 18. stoletju so začele posegati države v kmetijsko produkcijo in jo skušale čimbolj dvigniti ter vplivati na izboljšanje kmetijstva preko kmetijskih družb. Kmetijstvo se je pod vplivom fiziokratskih idej vedno bolj ščitilo. V vseh evropskih državah je nastajala obsežna literatura o kmetijstvu, bodisi da so to originalna dela ali prevodi antičnih piscev Varrona in Columelle. Vse evropske vlade so ustanovljale kmetijske družbe ali podpirale njihovo ustanovitev.¹

Ustanovitev kmetijskih družb je priporočal že Johann Ad. Hofmann v svojem delu *Observatt. Politicæ s. de republica*, enako je tudi Leibniz predlagal, da bi pri ustanavljanju akademij polagali več pažnje na gospodarske panoge. Herbert je v svojem delu *Police des grains* leta 1755 predlagal, da bi se ustanovljale kmetijske družbe po načinu Académie Française, Conseil de Commerce. Prva kmetijska družba je bila ustanovljena na Škotskem 1735, sledile so ji družbe na Irskem 1736, Royal Society of Agriculture v Londonu 1753 in Smithfield-Club 1798, v Franciji Société royale d'Agriculture v Parizu 1761, v Rennesu 1757, v Bernu 1758; v Vidmu 1762. V Nemčiji so se začele ustanovljati kmetijske družbe po sedemletni vojni, in sicer je bila prva turinška 1763, v Leipzigu 1764., frankovska v Anspachu leta 1765. V samih pruskih deželah so se ustanovljale kmetijske družbe šele po letu 1770, tako v Breslauu, Potsdamu in Hammu.²

Sledeč tujim zgledom (angleškim, francoskim) je dal komerčni konses pobudo za ustanovitev nekakšnega posvetovalnega organa, ki bi skrbel, da bi se izboljšalo kmetijstvo – to naj bi bile kmetijske družbe. S tem bi se odstranil vtis neposrednega prizadevanja in vpliva države, kajti po nazorih fiziokratov in pa prirodnega prava, katerega pristaši so bili tedanji državniki, ima vsak človek pravico, da razpolaga s svojimi sposobnostmi, ne da bi ga pri tem ovirala država.

Gospodarska politika Marije Terezije je šla v smeri urejanja gospodarskega življenja v državi. Država nastopi prvič kot usmerjevalec proizvodnje in skuša uvajati v gospodarstvo neko načrtnost. Novim manufakturam se je skušalo zagotoviti surovine v državi in jih s tem osvoboditi od uvoza iz tujine.³ Da pa bi se gospodarski napredek avstrijske

države še bolj pospešil, je bil v ta namen ustanovljen poseben osrednji urad, komerčni direktorij ali dvorni komerčni svet, leta 1746. Vodstvo dvornega komerčnega sveta je prevzel grof Rudolf Chotek, ki je ostal na tem mestu do leta 1762.⁴

Neposreden povod za ustanovitev komerčnega sveta je dal težak gospodarski položaj, v katerega so prišle alpske in sudetske dežele sredi 18. stoletja zaradi osvojitve Šlezije po pruskem kralju Frideriku II., na katero so bile omenjene dežele v trgovskem in industrijskem oziru skoraj popolnoma navezane. Kajti vse boljše blago so nabavljali kranjski trgovci iz Šlezije oziroma na sejnih v Salzburgu in Linzu, kjer so prihajali v stik s trgovci iz južne Nemčije, iz Augsburga, Regensburga, Münchna in Švice. Šlezija je bila tudi glavno središče veletrgovine, ki je posredovala med evropskim vzhodom in zapadom, med poljskimi, ruskimi, moldavsko-vlaškim deželami in Češko, Moravsko, Štajersko, Koroško, Avstrijo ter Hamburgom, kamor je prihajalo kolonialno blago. Trgovina iz Kranjske napram Reki in Trstu, ki sta bila proglašena leta 1719 za svobodni luki, pa ni bila posebno živahna. Brnski nadzornik manufaktur Prokop in grof Podstatsky, ki sta leta 1754 potovala službeno v gornjo Italijo, sta poročala, da izdelujejo na Kranjskem le navadno platno, nekaj železnih izdelkov in grobo sukno za kmečko prebivalstvo.⁵ Vse boljše vrste platna in polvolnena blaga pa so dobivali iz Šlezije. Enako je poročal malo prej iz Trsta Franc Henrik baron Raigersfeld. Navadno platno so kranjski trgovci prinašali na trg v Senegalijo,⁶ kamor je tudi šel skoraj ves izvoz kranjskega in koroškega železa, ki ga je združil v svojih rokah Michel Angelo Zois.

Zato je bila izguba Šlezije toliko bolj občutna in jo je skušala gospodarska politika dobe Marije Terezije nadomestiti z vsemi sredstvi, ki so ji bila na razpolago. Predvsem so se trudili, da bi z velikopotezno državno podporo, s sodelovanjem podjetnikov iz Šlezije, Nizozemske, Francije in Anglije ustanovili nove industrije in jih zaščitili s prohibitivnimi carinami. Pri tem pa naj bi dajal glavne smernice komerčni direktorij, ki so mu bili podrejeni komerčni konsensi pri deželnih vladah. Ti naj

¹ Kulischer: *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit II*, München 1929, str. 39.

² Roscher, W: *System der Volkswirtschaft II. Nationalökonomie des Ackerbaues und der verwandten Urproduktionen*, 14. izdaja, Stuttgart 1912, str. 696.

³ Tautscher, A: *Geschichte der Volkswirtschaftslehre*, Wien 1950, str. 29.

⁴ Uhrliß: *Handbuch der Geschichte Österreichs und seiner Nachbarländern Böhmen und Ungarn*, Graz–Wien–Leipzig 1930, str. 352; Beer, A: *Die Finanzverwaltung Österreichs 1749–1816*, v: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, XI (1894), str. 237.

⁵ Fournier, A: Eine Amtliche Handlungsreise nach Italien im Jahre 1754, v: *Archiv für österreichische Geschichte*, LXXIII (1888), str. 223.

⁶ Morda gre za Sinigallio (pristanišče v bližini Ancone), ki je bila nekoč močno trgovsko središče (op. T. C.).

bi poročali centralnemu uradu o stanju gospodarstva v deželi in stavili primerne predloge za njegovo izboljšanje. Njegovo delo naj bi v glavnem šlo v smeri pospeševanja obrti, industrije in trgovine, a za pospeševanje kmetijstva naj bi se zavzele kmetijske družbe.

I. Ustanovitev in ureditev kmetijske družbe

Predlog za ustanovitev kmetijskih družb v Štajerski, Koroški, Kranjski in Tirolski je podal komerčni svetnik pl. Fremant v svoji spomenici 21. januarja 1764 grofu Rudolfu Choteku, najvišjemu tajniku dvorne pisarne, *"kajti država ne sme dopustiti, da daje zemlja le srednji pridelek, ampak mora skrbeti za dvig kmetijstva. Glavne ovire pri izboljšanju kmetijstva so predsodki ljudi, ki jih podedujejo od običajev prednikov. Ne obstoja pa sila, ki bi to odstranila in končno ni ljudi, ki bi delali koristne preiskave in poizkuse, da bi s tem prosvetlili tlačane in jih odvrčali od predsodkov"*. V ta namen naj bi služile kmetijske družbe. Prednosti teh družb so se pokazale že v drugih deželah, *"ne da bi govorili o bolj oddaljenih družbah, se to lahko reče za družbo v Švici v Bernu"*, ki je bila najbližja tem deželam.⁷

Torej je bila Fremantu za vzor Kmetijska družba iz Berna, ki je bila ustanovljena leta 1758 po zgledu Société d'Agriculture de Commerce et des Arts iz Bretagne,⁸ ki sta jo ustanovila v 50. letih 18. stoletja Gournay in Montaoudouin, predstavnika vmesne dobe med merkantilizmom in fiziokratizmom.⁹

Da je Fremant mislil z bolj oddaljenimi družbami družbo v Bretagne, nam potrjuje tudi dopis deželnega glavarstva (28. 6. 1764), kjer pravi, da je Fremant vzel za zgled Kmetijski družbi v Bretagni in v Bernu.¹⁰

Družba naj bi skrbela za izboljšanje kmetijstva in manufaktur. Fremant si ni zamišljal družbe, ki bi imela kar največ članov po deželi, ki bi poročali o svojem delu in delali poskuse, ampak bi bil to po njegovi zamisli ožji krog ljudi, kakih šest po številu za vsako deželo, ki bi delali poskuse in o tem poročali. Te ljudi naj bi država podpirala. Svoja raziskovanja naj bi usmerili na proučevanje kakovosti in naravo terena, pridelkov, njih uporabo, živine,

njih bolezní, lesa in o nadomestitvi lesa z drugimi snovmi, na primer s šoto. Te svoje izkušnje pa naj bi kmetijska družba prenašala na sosede in prebivalce svoje dežele. Z ustanovitvijo najvišje družbe na Dunaju bi si kmetijske družbe lažje posredovale svoje poskuse, raziskovanja in njih učinke.¹¹

Predlog Fremanta je dvorna pisarna poslala v presojo deželnemu glavarstvu na Kranjskem, ki se je strinjalo, da je kmetijstvo silno zanemarjeno in da ga je potrebno izboljšati. Ovire pri izboljšanju kmetijstva so bile na eni strani nezaupanje in predsodki tlačana pred vsako novostjo, na drugi strani pa niso bili posestniki gílt zmožni, da bi dali še tako neznamen izdatek za izboljšanje te ali one panoge kmetijstva. Zato se je tudi deželno glavarstvo strinjalo, da se ustanovi kmetijska družba, kajti *"stanje kmetijstva bi bilo mogoče izboljšati le, če bi se to izboljšanje ne izvedlo preko zemljiških gospodstev ali preko državnih uradov: okrožnih uradov ali deželnega glavarstva, ampak preko tretje roke, to je preko predlagane kmetijske družbe, s pomočjo katere naj bi se zemljiški gospodje sami lotili izboljševanja in s tem pokazali podložniku prednost izboljšav v kmetijstvu"*. Družba naj bi bila organizacijsko urejena po primeru učenih družb, ne pa kot urad ali komisija. Vsak član mora imeti proste roke pri svojem delu. Ljudi je treba pri tem delu vzpodbujati ne pa prisiliti. Zato je predlagalo deželno glavarstvo, da bi podeljevala kmetijska družba nagrade in kupovala ter zastoj delila stroje in orodje. Družba naj bi dobivala iz erarja vsako leto 200 goldinarjev za take potrebe. Poročilo o izdatku teh 200 goldinarjev naj bi družba vsako leto predložila glavni družbi na Dunaju. Člani naj bi se izbrali izmed naslednjih oseb, ki so večje v stvari, imajo dovolj vneme in tudi same zemljiško posest: Karel grof Auersperg, Jožef baron Brigido, intendantni svetnik pl. Raab, Franc baron Janežič, Pompej baron Brigido, komerčni svetnik pl. Fremant, dr. Paulini in p. rektor S. J.¹²

Med zamisljivo deželnega glavarstva in dvora o kmetijski družbi je bilo več razlik, ki jih je bilo potrebno premostiti, in te so bile:

1. oblika družbe. Po mnenju deželnega glavarstva in projektorja naj bi bila družba zasnovana kot akademija,¹³ a dvorna pisarna je videla v družbi le nekakšno komisijo, kar je po mnenju deželnega glavarstva bilo nasprotno samemu bistvu družbe;¹⁴

⁷ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

⁸ Bretanje (op. T. C.).

⁹ Oncken, A: Geschichte der Nationalökonomie I, v: Franckenstein, Heckel: *Hand- und Lehrbuch der Staatswissenschaften*, Leipzig 1922, 3. izdaja, str. 290.

¹⁰ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Prav tam.

2. podrejenost kmetijske družbe – ali naj bo podrejena deželnemu glavarstvu ali komerčnemu konsensu, kakor je določil graški gubernij;¹⁵
3. financiranje družbe – ali naj ima družba določeno letno vsoto za izdatke; tako je predlagalo deželno glavarstvo 200 goldinarjev letno, kar se je najprej zavrnilo, češ da bo dobivala družba podporo le od časa do časa iz komerčne blagajne.¹⁶ Na ponovne predloge deželnega glavarstva se je nakazalo za izvedbo poskusov kmetijske družbe letno 200–400 goldinarjev.¹⁷ Deželno glavarstvo je predlagalo, da bi družba skrbela za gnojenje, da bi se izboljšalo krmljenje živine; zato naj bi poskusili z angleškim laporjem, marne ali terre marneuse. Iz tujih dežel naj bi kmetijska družba priskrbela in zastonj razdeljevala semena lucerne, lanu, konoplje in raznih vrst trav ("*turris*" in močvirne trave). Nadalje je deželno glavarstvo predlagalo, da pride v delo družbe tudi skrb za izboljšanje ovčereje. Za izvedbo tega programa pa bi po mnenju deželnega glavarstva potrebovala družba 2000 goldinarjev.¹⁸ Vendar je gubernij zahteval, da kmetijska družba najprej s poskusi dokaže korist angleškega laporja;¹⁹
4. sporno je bilo tudi vprašanje, kdo naj predlaga člane in kdo naj bo član. Deželno glavarstvo, ki tudi ni bilo zadovoljno, da bi predlagal člane družbe komerčni konses, je moralo to odstopiti komerčnemu konsesu. 4. julija 1765 so na skupni seji zastopniki deželnega glavarstva in komerčnega konsesa predlagali za člane bodoče kmetijske družbe naslednje osebe: za častne člane: svetnika intendance v Trstu pl. Raaba, komerčnega svetnika pl. Thysa, komerčnega svetnika pl. Fremanta; za člane iz Gorenjske pa: okrožnega glavarja pl. Claffenau, svetnika deželnega glavarstva Franca barona Janežiča, Jožefa pl. Šegala, lastnika graščine Bele Peči, barona Codellija, P. P. Glavarja, župnika pri sv. Petru v Komendi, Volka Danijela barona Erberga, Sigmunda grofa Liechtenberga, Janeza K. Zittenecka, skrbnika graščine Križ, dr. Auerbergerja, Adama pl. Dinzela, lastnika graščine Turn pri Preddvoru, oskrbnika v Loki barona Baumgartna in Alojzija grofa Auersperga; iz Dolenjske: opata iz Stične in Kostanjevice, grofa J. N. Blagaja, lastnika graščine Boštanj, Schwaba

pl. Liechtenberga, Karla grofa Auersperga, okrožnega glavarja pl. Apfaltererja, dr. Polinija, p. rektorja S. J.,²⁰ profesorja fizike, Franca Jožefa barona Schweigerja, Jožefa grofa Barba, Riharda grofa Auersperga, Franca Antona pl. Mordaxa, Jožefa pl. Busetija, barona Wolken-sperga, Ignacija barona Apfaltererja; za Notranjsko: okrožnega glavarja barona Brigida, Jožefa barona Brigida, premeta iz Bistre, Marka Antona barona Polhograjskega, Antona Kastelica, župnika iz Brezovice, Ivana Jakoba Fanzoya, oskrbnika graščine Vipava, Franca Ignaca pl. Liechtenberga, Friderika Dietricha, državnega prejemnika na Vrhniki, Janeza K. Tranquillija, oskrbnik v Pazinu, barona D'Argento, pl. Abramsperga iz Staurij, Friderika grof Thurna, Jurija Vlaha, upravnika v Kastavu.²¹

To pa je nasprotovalo določbam graškega gubernija s 1. decembra 1764,²² kjer se določa, da mora predlagati člane le komerčni konses.²³ Vendar je smatral komerčni svetnik pl. Raab, da se ne bi smelo za člane družbe prisilno nekoga določiti, temveč naj se vsak sam odloči, ali bo pristopil ali ne. Od osebja deželnega glavarstva in okrožnih glavarstev naj zavisi, ali bodo člani družbe ali ne, ni pa potrebno, da bi se vključil ves personal. Pretresejo naj izvolitev protektorja, predsednika, tajnika in aktuarja družbe in naj o tem poročajo dvorni pisarni.²⁴ Nadaljnji razvoj priprav za ustanovitev družbe ni razviden, ker manjkajo ustrezajoče arhivalije za obdobje 1765–1767.²⁵

Dne 26. oktobra 1767 je bilo v Ljubljani ustanovno zborovanje Družbe za kmetijstvo in koristne spretnosti pod predsedstvom deželnega glavarja Henrika grofa Auersperga. Na zborovanju so izbrali v vodstvo družbe: direktorja Jožefa barona Brigida, ki je bil deželnoglavarški svetnik, za tajnika komerčnega svetnika dr. Valentina Modestija in koncipista Ivana Justina Lenza za aktuarja. Na tem zborovanju so postavili člani program za delo družbe, ki je obsegal več točk: koncem vsakega leta naj bi družba razdelila med svoje člane natisnjena poročila zborovanj, spomenice in poročila o poskusih. Vsako leto se je razpisalo nagradno vprašanje glede na deželne potrebe. Najboljši odgovor

15 Nerazrešena opomba (op. T. C.).

16 Prav tam.

17 Prav tam.

18 Prav tam.

19 Prav tam.

20 S. J. je kratica za Societatis Jesu, torej Družbo Jezusovo oziroma jezuite (op. T. C.).

21 Prav tam; AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 1 (Lit. A1/1).

22 Nerazrešena opomba (op. T. C.).

23 AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

24 Prav tam.

25 Prav tam.

je bil nagrajen s 36 dukati. Za praktične izvedbe poskusov, ki bodo temeljili na nagradnih vprašanjih, se bo podelila nagrada 150 goldinarjev. Podložnikom, ki bi kaj izboljšali v kmetijstvu, se bodo podeljevale nagrade po 2, 4 ali 6 dukatov, s tem se bo pospeševalo uvajanje novih rastlin. Predlagali so, da bi se Ljubljani ustanovila stolica na liceju za mehaniko.²⁶

Z dvornim dekretom z dne 31. decembra 1767 se je vzelo na znanje ustanovitev družbe in se je potrdila izvolitev njenega vodstva. Dvorna pisarna se je strinjala s programom družbe, a je priporočala, da naj se jemlje snov za referate zlasti iz kemije. Družba je bila podrejena komerčnemu konsesu, kamor je morala pošiljati vsak mesec poročila o svojem delu in zapisnike sej.²⁷ Komerčnemu konsesu je morala predlagati razpisana nagradna vprašanja in nagrade ter dati na vpogled dela, ki so jih nameravali natisniti.²⁸

Komerčni konses je dajal pobudo in smernice za delo družbe in za njene poskuse. Le v redkih primerih so dajali iniciativo za delo družbeni člani in to navadno pri onih panogah, pri katerih so bili sami kot lastniki manufaktur zainteresirani. (J. N. Blagaj se zavzema za izboljšanje lanu in preje). Komerčni konses je dalje dostavljal predloge dela in zapisnike družbe deželnemu glavarstvu do leta 1769, ko so podredili kmetijsko družbo neposredno deželnemu glavarstvu.²⁹ Kmetijska družba je odslej poročala o svojem delovanju deželnemu glavarstvu naravnost. Deželno glavarstvo pa je pošiljalo zapisnike sej kmetijske družbe centralnemu uradu, češko-avstrijski dvorni pisarni na Dunaju.

Leta 1776 je prenehalo delovanje komerčne komisije v Ljubljani. Od tega leta je delovanje družbe vedno bolj skromno, razen na področju šolstva.

Težnja po čim večji centralizaciji državne uprave in nove smernice v gospodarski politiki Jožefa II. so prizadele tudi Kmetijsko družbo, ki je bila z dekretom z dne 6. avgusta 1787 ukinjena z motivacijo, da sadovi njenega dela ne ustrezajo izdatkom zanjo. Družbi, ki je dobivala letne dotacije za svoje delo iz komercialnega fonda, so ukinili vsako podporo s koncem oktobra.³⁰ Kmetijska družba je ponovno oživela šele v začetku 19. stoletja.³¹

II. Člani družbe

Po prvotnem predlogu članstva družbe³² se je skušalo med članstvo delegirati s strani deželnega glavarstva in komerčnega konsesa v glavnem osebe, ki so bile obenem tudi uradniki deželnega ali okrožnega glavarstva, poleg večjih zemljiških posestnikov iz dežele. Toda ta način je graški gubernij zavrnil, zahteval je, da se med člane sprejema po uvidevnosti deželnega glavarstva vsakega, ki bi hotel postati član, ne pa da se jih prisilno postavlja. To načelo je tudi izrazil dekret dvorne pisarne,³³ da sme družba sama sprejemati svoje člane brez dovoljenja višje gosposke. Seveda je bil krog članstva že vnaprej družbeno omejen na plast fevdalcev, zemljiških gospodov in uradništva birokratskega aparata, na predstojnike večjih samostanov, ki so se bavili s kmetijstvom, dalje na oskrbnike zemljiških gospodstev in na jezuite. Edino kmetijske podložnike, katerim izboljšanju položaja naj bi delo družbe koristilo, niso pritegnili v članstvo družbe. Čeprav so se slišali glasovi, da bi se moralo v družbo pritegniti, če bi hoteli doseči viden uspeh, tudi vse tiste, ki se ukvarjajo s kmetijstvom, torej kmete. "*Kajti kmetje, pa četudi so najnižjega razreda, bi koristili nič manj kot člani družbe*".³⁴

Pregled članstva lahko rekonstruiramo le na podlagi deželnega šematizma, ki je vsako leto poročal o članih družbe. Med svoje člane je prištevala kmetijska družba med drugim tudi Baltazarja Haqueta, Janeza Antona Scopolija, patra Gabrijela Gruberja, ki so bili po svojih znanstvenih prizadevanjih znani tudi izven avstrijskih meja, ter predstavnike slovenskega prosvetljenstva: Antona T. Linharta, Blaža Kumerdeja, Žiga barona Zoisa,³⁵ Sigfrida barona Gusiča, predsednika Akademije operozov. Pa ne le na Kranjskem, tudi v drugih deželah je družba prištevala med svoje člane ugledne ljudi, tako Karla pl. Zallheima,³⁶ ki je bil leta 1760 učitelj kameralističnih in policijskih ved na dunajskem Terezijanišču, leta 1776 sekretar Ekonomske družbe na Dunaju, od leta 1777 pa redni učitelj kmetijstva na dunajski visoki šoli; Jožefa Beckmanna, rednega profesorja ekonomije v Göttingenu, člana Kraljeve akademije prirodoslovja in

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam.

³⁰ *Annalen der k. k. Landwirtschafts Gesellschaft in Krain*, Ljubljana 1822, str. 15.

³¹ Dimitz, A: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, Ljubljana 1876, str. 223.

³² AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

³³ Prav tam.

³⁴ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 27. 1. 1776.

³⁵ *Land krainerischer Schematismus 1774*.

³⁶ Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Dunaj 1859, str. 91.

norveške Kraljeve akademije;³⁷ Ivana Friderika Kriegerja, kraljevega komerčnega svetnika na Švedskem in člana mnogih akademij znanosti v Evropi;³⁸ Francesca Grisellinija, po rodu Benečana, člana Kraljevih akademij v Lyonu in Londonu ter Kmetijskih družb v Bernu in Gorici;³⁹ Friderika pl. Entnersfelda, passavskega svetnika.

Delo družbe se je omejevalo le na ožji krog članov, večji del članov ni prav nič sodeloval. Eden izmed najdejavnih članov je bil Janez N. grof Blagaj iz Boštanja, ki je delal poskuse z lanenim semenom, z novim načinom predenja in uvajanjem šlezjskih mikalnic. Skupaj z dolenskim okrožnim glavarjem Karlom pl. Claffenauom se je zavzemal, da bi se na Kranjskem uvedle nove izboljšave pri obdelavi lanenega prediva, kar bi omogočilo boljše kvaliteto platna.⁴⁰

Peter Pavel Glavar je bil član družbe od leta 1768. Delal je poskuse z mavcem in predlagal družbi, kako naj bi se izboljšalo vinogradništvo na Kranjskem. Mnogo je naredil na področju čebelarstva. Poslal je družbi predlog za izboljšanje čebelarstva in v ta namen v slovenščino prevedel tudi Janšev *Abhandlung von Schwärmen und Bienen* iz leta 1771 ter dodal še svoje izkušnje, a spis ni bil izdan.⁴¹

Pompej baron Brigido, zemljiški gospod v Lupoglavi (Mahrenfels) v Istri in leta 1776 okrožni glavar Notranjske, se je zanimal za ovčerejo in je napisal za družbo poduk o ovčereji, kar je družba objavila v *Sammlung nützlicher Unterrichte*.⁴²

Janez Anton Scopoli, rojen leta 1723 na Tirolskem, je postal leta 1754 fizik v Idriji. Med letoma 1768 in 1772 je izdajal *Annales historico-naturalis*, ki so vsebovali razprave prirodoslovne, kemične in ekonomske vsebine. Obsegajo pa tudi opazke in predloge za kmetijstvo na Kranjskem.⁴³ Član družbe je bil vsaj od leta 1769, ko je poročal iz Idrije o načinu, kako bi se predlo na kolovratu z dvema vretenoma, obenem pa je poslal tudi sliko priprave.⁴⁴ Isto leto je tudi predlagal družbi, da bi delala poskuse za izdelavo papirja iz lesnega žaganja.⁴⁵

Baltazar Hacquet, rojen leta 1739 ali 1740 v Le Conquetu v Bretagni,⁴⁶ je bil član družbe od leta 1772, njen sekretar pa od leta 1778. Za družbo je napisal več poročil o boleznih goveje živine in konj: *Beobachtung und Heilungsmethode einzelner Hornviebkrankheiten welche durch gifte aus dem drei Reichen der Natur verursacht worden*,⁴⁷ *Zweite Beobachtung über eine epidemisch gewordene Krankheit der Pferde, welche zu Anfang dieses Jahres geherrscht und unter Namen Kehl-sucht bekannt ist*,⁴⁸ *Erste Beobachtung über einen Beinabe jeder Zeit tödliche geworden Durchfall bei Pferden*.⁴⁹ Predlagal je ustanovitev veterinarske šole v Ljubljani.⁵⁰ Med letoma 1785 in 1787 je poučeval medicinsko, gospodarsko in obrtno kemijo na stolici za kemijo, ki jo je odprla družba.⁵¹

Gabrijel Gruber, S. J., rojen leta 1740 na Dunaju, je študiral na Dunaju filozofijo in teologijo.⁵² Leta 1769 je prišel v Ljubljano na stolico za risanje, geometrijo, mehaniko in hidravliko, ki jo je s pomočjo deželnih stanov pri liceju ustanovila Kmetijska družba. Tu je poučeval do leta 1784, ko je iz Ljubljane odšel v Rusijo. Delal je poskuse za izdelavo papirja iz lesnega žaganja⁵³ in poskuse glede uporabe kolovrata z dvema vretenoma.⁵⁴

Blaž Kumerdej je bil član Kmetijske družbe od leta 1781.⁵⁵ Leta 1775 ga je deželno glavarstvo zaprosilo, da bi v slovenščino prevedel *Poduk o ovčereji*, delo Pompeja Brigida.⁵⁶ Naslednjega leta je deželno glavarstvo prošnjo ponovilo.⁵⁷ Leta 1772 je dvorni dekret ukazal, da se prevod *Ackerbaues Gründe* Blaža Kumerdeja v slovenščino, za katerega je družba prosila, da se natisne, deželnemu glavarstvu pošlje na vpogled.⁵⁸

Antona Tomaža Linhart, ki je bil član družbe od leta 1781,⁵⁹ je pri izdaji njegove *Zgodovine*

³⁷ *Sammlung nützlicher Unterrichte*, IV. zvezek, leto 1779.

³⁸ Prav tam, I. zvezek, leto 1770; AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

³⁹ Wurzbach, navedeno delo, str. 5.

⁴⁰ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/6.

⁴¹ AS 869, Peter Pavel Glavar, fasc. 1; *Slovenski biografski leksikon*, str. 217.

⁴² *Sammlung nützlicher Unterrichte*, III. zvezek, leto 1776.

⁴³ Dimitz, navedeno delo, str. 187.

⁴⁴ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ *Slovenski biografski leksikon*, I. zvezek, str. 284.

⁴⁷ *Sammlung nützlicher Unterrichte*, IV. zvezek, leto 1779.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

⁵¹ Bleiweis, J: *Historische Skizze der k. k. Landwirtschafts Gesellschaft in Krain von ihrer Entstehung bis zum Jahre 1854*, Ljubljana 1854, str. 8.

⁵² *Slovenski biografski leksikon*, I. zvezek, str. 268.

⁵³ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. P2/1); AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P5a.

⁵⁴ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. F1/1).

⁵⁵ *Slovenski biografski leksikon*, I. zvezek, str. 583.

⁵⁶ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. S1/2).

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ *Slovenski biografski leksikon*, I. zvezek, str. 666.

podprla tudi Kmetijska družba, tako se navaja, da je dobil 50 gldinarjev kot predujem.⁶⁰

Franc Grisellini, pisec mnogih zgodovinskih, prirodoslovnih in geografskih člankov, nekaj časa je bil tajnik Kmetijske družbe v Milanu,⁶¹ je napisal za družbo poduk o lanu in konoplji ter o svilarstvu, ki jih je družba objavila.⁶² Njegov odgovor na nagradno vprašanje je leta 1772 prejel pohvalo.⁶³

Prvi predsednik družbe je bil Jožef baron Brigido, svetnik deželnega glavarstva, dr. Valentin Modesti tajnik, aktuar pa koncipist Lenz. Leta 1769, ko je postal dr. Valentin Modesti svetnik pri komerčni intendanci v Trstu,⁶⁴ je bil do nove izvolitve za tajnika začasno dr. pl. Purg. Novembra 1769 je bil izvoljen za tajnika Mihael Gottlieb baron Raigersfeld, ki je bil svetnik deželnega glavarstva.⁶⁵ Na tem mestu je ostal do leta 1774, ko je bil prestavljen kot gubernialni svetnik v Lvov v Galiciji. Na njegovo mesto je stopil Sigismund grof Gallenberg, ki je bil gubernialni svetnik.⁶⁶ Ko pa je bil tudi ta naslednje leto premeščen v Galicijo kot gubernialni svetnik, je bil izvoljen za tajnika družbe Dizma grof Barbo Waxenstein.⁶⁷ Leta 1776 je bila uvedena še funkcija sekretarja, ki jo je vršil B. Hacquet.⁶⁸

Leta 1773 je odstopil Jožef baron Brigido, katerega je nadomestil Jurij Jakob grof Hohenwart;⁶⁹ ta je ostal predsednik družbe do konca njenega obstoja. Protektor družbe je bil vedno vsakokratni deželni glavar.

III. Praktično delo družbe

V svoji zasnovi je bila Kmetijska družba zamišljena kot organ, ki naj bi iniciative, ki naj bi jih dobil neposredno od državne uprave – dvorne pisarne ali komerčnega sveta, izvedel s pomočjo svojih članov in na ta poreden način pripomogel k uresničenju državnega načrta za dvig manufaktur s povečanjem domače proizvodnje surovin: lanu, volne, konoplje, svile in za kar je bilo potrebno splošno izboljšanje poljedelstva, kar je sovpadalo z zahtevami fiziokratizma, ki se začne v Avstriji

uveljavljati v sedemdesetih letih 18. stoletja, po izrabi celotne površine orne zemlje s tem, da se od strani praha in da se uvedejo namesto nje krmilne rastline, ki dajejo podlago za izboljšanje živinoreje. S tem se je nadomestil dotedanji sistem treh polj (kjer je bila praha neobdelana) z intenzivnejšim sistemom kolobarjenja, ki ne pozna neobdelanih ornih površin. Ta proces je imel svoje začetke na Nizozemskem v 16. stoletju, kjer so začeli sejati velike količine detelje. Iz Nizozemske se je sistem kolobarjenja v 17. stoletju razširil na angleška tla, od tam pa v 18. stoletju nazaj v Evropo, zlasti v Francijo in Nemčijo.⁷⁰ Skrb za zadostno pridelavo surovin – in s tem zmanjšanje uvoza⁷¹ – in težnja po intenzivnejšem načinu kmetovanja s pomočjo uvedbe kolobarjenja sta se odrazili v delu kmetijske družbe, zaradi česar je bilo njeno delo kaj raznoliko. Delili bi ga lahko v sledeče skupine:

- a) pospeševanje in izboljševanje industrijskih rastlin in njihove predelave (lanu, konoplje, murv)
- b) uvajanje novih rastlin (krompirja)
- c) uvajanje gnojenja ter detelje in drugih krmilnih rastlin
- d) slednje daje osnovo za izboljšanje živinoreje s krmljenjem v hlevih; na tej podlagi se lahko prične z izboljševanjem domačih pasem živine s križanjem s tujimi plemenitimi pasmami oziroma z uvajanjem tujih pasem
- e) razširjanje čebelarstva
- f) zmanjšanje uporabe lesa in njegova nadomestitev s šoto, škrljlem, premogom
- g) dvig komercialnih obrti ter spodbujanje poskusov, ki bi se lahko uporabili v manufakturah (proizvodnja papirja, proizvodnja sladkorja iz javorovega soka)

Svoja izkustva je družba širila med prebivalce dežele z izdajanjem publikacij (*Sammlung nützlicher Unterrichte in Wöchentliches Kundschaftsblatt*), pa tudi z okrožnicami (cirkularji) in poročili (avertissements), ki jih je dala sestaviti družba, razpošiljalo pa jih je deželno glavarstvo preko okrožnih uradov. Dalje je objavljala družba poročila o poljedelstvu, travništvu in živinoreji v koledarjih.⁷² Da bi se vzbudilo zanimanje za nove kulture in nove načine obdelovanja je družba razpisovala nagrade, ki jih je predlagala najprej preko komerčnega konsesa, nato pa preko deželnega glavarstva v potrditev dvorni pisarni. Družba je stavila predloge in pripomogla k ustanovitvi stolic za mehaniko, fiziko, anatomijo, kemijo in ri-

⁶⁰ AS 869, Peter Pavel Glavar, fasc. 1.

⁶¹ Wurzbach, navedeno delo, str. 5.

⁶² *Sammlung nützlicher Unterrichte*, II. zvezek, leto 1771.

⁶³ Prav tam, I. zvezek, leto 1770.

⁶⁴ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

⁶⁵ Prav tam, fasc. L/2.

⁶⁶ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ *Land krainerischer Schematismus*, 1776.

⁶⁹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

⁷⁰ Kulitscher, navedeno delo, str. 39.

⁷¹ Tautscher, navedeno delo, str. 41.

⁷² AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Publico politico, š. 42 (Lit. K5/1).

sanje na liceju, uredila je tudi tečaje za predenje. Svojo pristavo je imela pod gradom, kjer je delala poskuse.⁷³

Ob ustanovitvi je želela družba dobiti jasno sliko stanja kmetijstva in obrti na Kranjskem, da bi lahko na podlagi tega predlagala in izvajala potrebne izboljšave. V tem smislu je predlagal Alojzij Pavel grof Auersperg takoj v začetku obstoja družbe, da se zbero zato potrebni podatki preko članov družbe. Iz vsakega okrožnega glavarstva naj bi izbrali zato po dva člana, ki bi poročala o zahtevanih podatkih. Predlog je družba sprejela in vprašanja je sestavil tajnik dr. Valentin Modesti. Anketa je obsegala vprašanja o poljedelstvu, travnikih, živinoreji, uporabi lesa, običajnih rokodelstvih in o umetnih obrteh.⁷⁴

Vprašanja so poslali naslednjim članom družbe iz gorenjskega okrožja: Karlu grofu Liechterbergu za Moravče in okolico; Florijanu Crobathu, upravniku na Bledu za Bled in okolico; Alojziju Pavlu grofu Auerspergu za okolico Kranja; Janezu K. Zittenecu, upravniku graščine Križ za Kamnik in Mengeš; Ignacu pl. Rasternu; Štefančiču, upravniku v Trziču za Trzič in okolico; pl. Gandinu, zemljiškemu gospodu s Turna pri Preddvoru za Kokro; dr. Haymannu za Škofjo Loko; upravniku nemškega viteškega reda Pogačniku za ljubljansko okolico. V notranjskem okrožju so poslali vprašanja grofu Hohenwartu za Pivko; baronu Billichgrätzu za Polhov Gradec; prelatu samostana v Bistri za Cerknico in okolico; Lovrencu Jaksetu, upravniku v Sacerbu (S. Servolo) in Predgradu za to področje; Martinu Mazetu, upravniku v Senožečah za Senožeče z okolico; Vlahu, upravniku v Kastavu za Kastav z okolico; pl. Tranquillu v Pazinu ter Premrovu, administratorju v Vipavi, za njuni področji. V dolenskem okrožju so dobili vprašanja tile člani: Ivan N. Blagaj iz Boštanja za njegovo okolico; Fran baron Schweig; P. P. Glavar; Jožef Gabrijel pl. Busetti; Schwab baron Liechtenberg; prelat iz samostana Kostanjevica; Jurij grof Liechtenberg za Metliko in Črnomelj z okolico; Dizma grof Barbo prokurator S. J.⁷⁵

Anketa pa ni uspela, ker se večina članov ni odzvala in ni poslala svojih odgovorov, kar nam kažejo pozivi družbe⁷⁶ članom, naj vendarle pošljejo svoje odgovore. Nekateri člani kot Zittenec, Rastern, Vlah, prelata iz Bistre in Kostanjevice so poslali svoje odgovore, ki pa niso ohranjeni. Misel, da bi se sestavil pregled stanja v kmetijstvu in industriji, pa s to anketo ni zamrla. Tako je leta

1774 družba sklenila, da pošlje svoje člane Hacgeuta, Ghiela in Mühlbacherja na potovanje, da preiščejo deželo in njene prirodne zaklade ter da potem predstavijo predloge, kako naj se ti ohranijo, izrabijo in razvijejo, obenem pa na naj bi zbirali tudi gradivo za politično zgodovino Kranjske.⁷⁷

a) Delo družbe za povzdigo poljedelstva

Veliko skrb je družba posvečala gojenju lanu, ki je bil na Kranjskem zelo razširjen. *"To je glavni in edini proizvod naše dežele, ki nam donša tuji denar, poživlja industrijo, zaposluje je v zimskem času podeželsko prebivalstvo in omogoča, da kmetje lahko odrajtujejo svoje dajatve."*⁷⁸ Vzrok velikega zanimanja med člani za izboljšanje kvalitete lanu in prediva je bil tudi v tem, da so bili člani družbe (Blagaj, baron Gallenfels iz Celja) kot lastniki predilnic in manufaktur za izboljšave neposredno zainteresirani, povečana proizvodnja lanu in izboljšava njegove kvalitete pa bi znatno prispevali k razširitvi manufaktur platna in izboljšanju njihovih izdelkov. Vse prizadevanje za izboljšanje lanu naj bi povrnilo platnu iz Kranjske njegovo dobro kakovost, kar bi omogočilo večji izvoz platna.

Družba si je prizadevala, da bi se uvozilo tuje laneno seme na Kranjsko, kot se je to že prej. Tako so leta 1754 uvozili na Kranjsko laneno seme iz Livonije.⁷⁹ Inicijativo za uvoz tujega semena je dal s svojim poročilom družbi Janez N. grof Blagaj, kjer je poročal o uspehih poskusih setve lanu iz Rige in klajpedskega (memelskega) področja.⁸⁰ Da bi tudi drugje naredili podobne poskuse so obvestili okrožne glavarje.⁸¹ Sedaj se je kmetijska družba obrnila s prošnjo na komerčni konses, da bi se dovolil uvoz semena iz Rige in iz klajpedskega področja. Na Češko je uvozila od tod laneno seme posebna kompanija, ki je dobila za to privilegij privativum. Toda na Češkem ta lan ni uspeval, zato je dvorna pisarna zahtevala, da naj Kmetijska družba najprej naredi poskuse s semenom in preišče, katera tla so za gojenje lanu na Kranjskem najbolj primerna, ter izjavi, ali bi se zares dvignila kakovost lanu, če bi uvozili seme iz tujine.⁸² Kmetijska družba je sma-

⁷³ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

⁷⁴ Prav tam; Prav tam, fasc. L/2.

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ Prav tam, fasc. P/5.

⁷⁷ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, š. 204 (Lit. B4/1).

⁷⁸ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 28. 9. 1776.

⁷⁹ AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 2 (Lit. F10/1).

⁸⁰ Prav tam, šk. 1 (Lit. C5/1); AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/6.

⁸¹ Prav tam; AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. F1/1).

⁸² Prav tam; AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/6.

trala, da je potrebno, da se uvozi na Kranjsko tuje seme vsaki dve leti, kot to delajo na Holandskem. Obvezala se je, da bo sestavila nov poduk za deželo o gojenju lanu.⁸³ Navodilo je napisal član družbe Francesco Grisellini.⁸⁴ Toda družbi ni bilo ugodeno. Leta 1770 je dobila ukaz, da preizkusi seme, ki ga je dobavil komerčni konses iz Češke ali Sedmograške. To laneno seme se je delilo brezplačno med podložnike.⁸⁵ Leta 1771 je družba poverila J. N. grofu Blagaju nalogo, da poskuša, kako bi pri nas uspeval lan iz Laškega.⁸⁶ Izkazalo se je, da je lan, vzgojen iz laškega semena, po rasti prekašal domači lan.⁸⁷ Leta 1772 je koroška Kmetijska družba sestavila kratko navodilo o gojenju lanu na podlagi najboljših spisov o lanu in ga poslala drugim kmetijskim družbam v avstrijskih dednih deželah, da bi dale pripombe glede navodila, na podlagi katerega se je nameraval sestaviti splošen poduk o lanu za vse dedne dežele.⁸⁸ Družba je naprosila Karla barona Liechtenberga, in J. N., grofa Blagaja, da bi podala svoje mnenje o navodilu o gojenju lanu.⁸⁹

Kakor za pospeševanje lanu se je družba po ukazu komerčnega konsesa zanimala tudi za pospeševanje konoplje. V avstrijskem primorju so nameravali ustanoviti manufakture za ladijske vrvi, kar so pozneje tudi uresničili. Zato naj bi se povečalo pridelovanje konoplje na Kranjskem, da bi bile manufakture oskrbljene s potrebnimi surovinami. Kranjska konoplja naj bi konkurirala v ceni konopljenemu predivu, ki so ga doslej uvažali v Avstrijo iz Italije. Konoplja se je na Kranjskem gojila zlasti v okolici Metlike. Skušalo se je razširiti gojitev konoplje tudi na druge predele Kranjske. Tako je delil leta 1765 komerčni konses konopljinu seme.⁹⁰ Leta 1757 je bil na Kranjsko poklican poseben specialist Antonio Phillippini iz Bologne za gojenje konoplje, ki je bil pred nekaj leti z istim namenom v Beneški republiki.⁹¹

Kmetijska družba naj bi pomagala pri pospeševanju konoplje. Zato naj bi preudarila, kako naj bi razširila konopljo na Kranjskem.⁹² Družba je izbrala J. N. grofa Blagaja, Leopolda grofa Liechten-

berga, Pompeja barona Brigida in J. K. Zittenecka, da preiščejo, ali so pogoji, da se razširi konoplja na Kranjskem in kako bi se izboljšala kultura konoplje po laškem načinu.⁹³ Blagaj je smatral, da se na Kranjskem ne bo mogla razširiti konoplja zaradi zahtev, ki jih ima glede pedološke sestave tal in klime.⁹⁴ Nasprotno pa sta bila Zitteneck in Liechtenberg mnenja, da je kranjsko ozemlje primerno za gojitev koroplje. Zitteneck je mislil, da je vzrok, da konopljo malo sejejo ta, da se njeno predivo le malo prodaja. Kot kraje, primerne za gojitev konoplje, je Liechtenberg predlagal Kostanjevico, Šentjernej, Krško polje, Mokronog in Metliko.⁹⁵ Brigido je v svojem poročilu sporočil, da na Notranjskem ne sade konoplje in bi tudi ne uspevala zaradi preostrega podnebja.⁹⁶

Tudi za razširjanje murv in gojenje sviloprejk ni kmetijska družba mnogo storila. Mnogo tudi ni mogla storiti, ker je podnebje na Kranjskem samo določilo mejo razširjenosti murve, poleg tega pa je uničevala gojenje sviloprejk na Kranjskem konkurenca goriške svilopreje, kjer je podnebje mnogo bolj ugodno. Zato je gojenje sviloprejk ostalo na Kranjskem le kratka epizoda nekaj desetletij.

Prvi začetki sajenja murv na Kranjskem segajo v leto 1740, ko je bil Pierru Toussaintu Taboureju, fabrikantu svilenih nogavic v Ljubljani, in Marku Antonu pl. Perizhoffnu, podeljen privilegij, da sadi murve povsod, kjer niso tla primerna za drugo drevje.⁹⁷ Leta 1740 sta ustanovila v Ljubljani plantažo murv, ki sta jo leta 1752 tedirala ljubljanskemu županu, trgovcu Peeru. Sadike murv je dobil iz Bolzana, mlade murve je razpošiljal Peer dalje na vse kraje, denimo v Karlovac.⁹⁸ Ker pa niso mogli Peerovi dediči oskrbovati po njegovi smrti plantaže, jo je kupil komerčni konses.⁹⁹

Leta 1763 je izšel patent o pospeševanju gojenja murv z motivacijo, da bi se s tem dvignila kontribucijska moč podložnikov. Ukazala se je brezplačna razdelitev murvinega semena in obljubile so se nagrade za vrtnarje gosposk, ki bi se odlikovali pri razširjanju murve.¹⁰⁰ Glede na patent je razglasil komerčni konses brezplačno delitev murvinega se-

83 AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. F1/1).

84 *Sammlung nützlicher Unterrichte*.

85 AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/6.

86 Prav tam.

87 Prav tam.

88 Prav tam.

89 Prav tam.

90 AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 1 (Lit. C5/1).

91 Prav tam, šk. 2 (Lit. F10/1).

92 AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/6.

93 Prav tam.

94 Prav tam.

95 Prav tam.

96 Prav tam.

97 AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, šk. 564, fasc. 315.

98 AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 6 (Lit. M12/1).

99 Prav tam.

100 AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, šk. 564, fasc. 315.

mena in listja za leto 1764¹⁰¹ in predlagal, da se postavijo nagrade za sajenje murv.¹⁰² Decembra 1764 se je razpisala nagrada treh grošev za vsako murvino drevo za onega, ki bi posadil najmanj 20–25 murv in jih tri leta gojil.¹⁰³

Francesco Grisellini je napisal poduk o svilarstvu in gojenju sviloprejk ter murv, ki ga je družba objavila v drugem zvezku *Sammlung nützlicher Unterriichte*. Za leto 1771 je družba razpisala praktično vprašanje, kateri kmet ali podložnik bo v tem letu nasadil največ murv in jih tudi dalje goji. Razpisali sta se dve nagradi po šest ducatov.¹⁰⁴ Kmetijska družba je po naročilu deželnega glavarstva morala skrbeti, da se bo razširila murva in vsako leto preiskovati, ali se je stanje izboljšalo ali poslabšalo. Ker ni bilo leta 1771 nikogar, ki bi se prijavil za nagrado, je družba razpisala znova v letu 1772 nagrade po dvanajst ducatov za one, ki bi dokazali, da so posadili največ murv.¹⁰⁵

Več trajnega uspeha so rodila prizadevanja Kmetijske družbe, da se je začel saditi krompir, povečalo gojenje detelje in gnojenje.

Krompir se je začel saditi na Kranjskem v času slabih žitnih letin, da bi nadomestili pomanjkanje žita in omilili veliko draginjo. Leta 1767 je začelo deželno glavarstvo pospeševati sajenje krompirja.¹⁰⁶ Razposlalo je vsem okrožnim uradom poduk za sajenje krompirja, o čemer naj bi obvestili zemljiške gospode.¹⁰⁷ Krompir se ni pospeševal le zaradi njegove prehrabene vrednosti, temveč tudi zaradi uporabe v predelovalne namene: za izdelovanje žganja in pudra. Že leta 1769 je spraševala dvorna pisarna ali ne bi bilo dobro, da bi tudi v notranjeavstrijskih deželah pridobivali žganje iz krompirja, o čemer naj bi se poučilo tudi kmete.¹⁰⁸ Tega pa Kmetijska družba ni smatrala za potrebno, ker se je na Kranjskem delalo žganje iz grozdja, brinovih jagod in sadja. Poleg tega se ga je na Kranjskem le malo pilo.¹⁰⁹

Kmetijska družba je širjenje krompirja pospeševala na vse načine. P. Ghiell, profesor agronomije, je

napisal poduk, kako gojiti krompir.¹¹⁰ Leta 1770 je družba izdala poduk, kako naj se goji krompir, kar se je objavilo okrožnim glavarjem, da učijo o tem zemljiške gosposke in lastnike zemljišč, ti pa svoje podložnike. Oni, ki bi nasadili po tem navodilu določen kos zemljišča, bodo nagrajeni z dvema dukatoma.¹¹¹ Po uspeh poskusih v Sedmograški je zahtevala dvorna pisarna, da se deželno glavarstvo posvetuje s Kmetijsko družbo in deželnimi stanovi, s kakšnimi sredstvi naj bi se pospešilo pridelovanje krompirja.¹¹² Kmetijska družba je zavračala vsake prisilne ukrepe za sajenje krompirja, ker se je ta že tako razširil na Kranjskem, da so ga kmetje prinesli že na prodaj.¹¹³ Najpozneje se je krompir udomačil na Kranjskem v Beli krajini. Se leta 1787 je pisal okrožnemu uradu v Novem mestu župnik Mihelič iz Podzemlja, da se krompir na metliških tleh počasi razširja. Zato je predlagal, da bi se za to področje razpisale nagrade za sajenje krompirja.¹¹⁴ S pristankom dolnjskega okrožnega urada je razpisala Kmetijska družba nagrade in sicer naj se podeli vsakemu podložniku toliko grošev, kolikor mernikov krompirja bo pridelal prvo leto, kar pa je moral dokazati s potrdilom okrožnega urada in svoje gosposke.¹¹⁵

Slabe žitne letine niso imele za posledico le tega, da se je začel uveljavljati krompir, temveč so sprožile tudi vrsto poskusov, kako bi se žitno seme čim bolj racionalno izrabilo oziroma zaščitilo pred zajedavci, kakršni so črvi, miši.

Leta 1768 je predlagal Franc Karel Dezuri, uradnik dolnjeavstrijske direkcije za mostove in ceste, da se naredijo poskusi z namakanjem semena pred setvijo v deževnici in govejem gnoju, s čimer bi se pospešila in povečala kaljivost semen. Po tem predlogu je delal poskuse tajni komornik in vodja izplačilnega urada pl. Mayer. Ker so ti poskusi uspeli, je bilo Kmetijski družbi naročeno, da prouči namakanje in ga poskuša.¹¹⁶ Kmetijska družba je smatrala, da bi bilo potrebno, da bi se objavil spis doktorja medicine in fizike Franca Aleksandra iz Rosenheima za Bavarskem o pripravljanju semen za setev, kar je že poskušal profesor Potstosti iz

¹⁰¹ AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 7 (Lit. P23/1).

¹⁰² Prav tam.

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

¹⁰⁵ Prav tam.

¹⁰⁶ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. E1/1).

¹⁰⁷ Prav tam.

¹⁰⁸ Prav tam; AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 1 (Lit. B4/1).

¹⁰⁹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. E1/1).

¹¹⁰ AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, šk. 564, fasc. 315.

¹¹¹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. E1/1).

¹¹² Prav tam.

¹¹³ Prav tam.

¹¹⁴ AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, šk. 564, fasc. 315.

¹¹⁵ Prav tam.

¹¹⁶ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. C1/1).

Münchna.¹¹⁷ Toda dvorna pisarna je zahtevala, da naj ne poskušajo namakati po načinu Schmidta.¹¹⁸ Družba je poskušala namakanje semena, kar se je pokazalo kot uspešno. Ker pa se na izvedeni poskus ni mogla zanesti, je sklenila, da bo leta 1770 poskušala še ob jesenski setvi,¹¹⁹ kar je smatrala tudi dvorna pisarna za potrebno.

Da bi vzbudili zanimanje in prizadevanje pri podložnih za čim boljšo izrabo semen, je Kmetijska družba razpisala za leto 1772 praktično nagradno vprašanje, kdo bo na enakem kosu zemlje z najmanj semena pridelal največ zrnja.¹²⁰

Poskuse z namakanjem semen so delali leta 1771 Pompej baron Brigido, in na gospostvu Grimšče pri Bledu na Gorenjskem. Ugotovili so, da namakana semena lažje in boljše kale.¹²¹ Na podlagi teh izkušenj je dobila Kmetijska družba dovoljenje dvorne pisarne, da jih objavi.¹²²

Leta 1775 so se ponovno pričeli poskusi z namakanjem semen s pomočjo poudra de la providence, kar je predlagal p. Gregor Schötel,¹²³ profesor obče in specialne fizike ter moralne filozofije na liceju.¹²⁴ Družba je poslala prašek Karlu grofu Liechtenbergu, Antonu baronu Billichgrätzu, pl. Amigoni in pl. Zornu, da bi naredili z njim poskus pri jarem žitu. Vendar poskus ni izpolnil pričakovanj.¹²⁵

Družba se je borila tudi proti škodljivcem žita. Češka kmetijska družba je našla sredstvo proti žitnim črvičkom, o čemer je bila obveščena družba, da bi dalje objavila način zatiranja.¹²⁶ Za uničevanje poljskih miši se je uporabljal Gaselinov stroj, ki je uničeval miši z žveplanim prahom, o čemer naj bi prebivalstvo obvestila Kmetijska družba.¹²⁷

V publikacijah so se objavljali članki, ki opisujejo načine, kako se prihrani seme pri setvi (npr. članek pl. Entnersfelda¹²⁸) ali članek o poskusih

Millerja, kako se poveča donosnost žita.¹²⁹ P. P. Glavar je spisal članek o vzrokih snetljivosti žita.¹³⁰ V prvem zvezku *Sammlung nützlicher Unterrichte* je objavila družba članek pl. Entnersfelda o snetljivosti žita.

Vzporedno z delom za izboljšanje poljedeljskih kultur je šlo prizadevanje Kmetijske družbe, da bi se začelo namesto dotedanje praha uvajati nove krmilne rastline – zlasti deteljo –, ki bi omogočile krmljenje živine v hlevu in dale osnovo za intenzivno živinorejo. Zato se polaga velika skrb na izboljšanje travništva.

Travnike so skušali izboljšati s posipanjem mavca. Poskuse s posipanjem mavca je delala družba v letih 1768–1770 na pobudo dvorne pisarne. Poskusi že prvo leto niso uspeli,¹³¹ vendar niso smeli z njimi prenehati, zato so jih ponovili še naslednji leti.¹³² A izkazalo se je, da posipanje bolj škoduje kot pa koristi.¹³³

Detelja se je na Kranjskem sejala že pred nastankom Kmetijske družbe. Leta 1764 je ukazalo deželno glavarstvo okrožnim glavarjem, da razdele med gospostva knjižice z navodilom o zelenem krmljenju živine, ki jih je izdal komerčni konses na Koroškem.¹³⁴ Da bi se detelja čimbolj razširila, je leta 1769 razdeljevala družba seme večne detelje – za kar so se zainteresirani prijavi preko okrožnih uradov – brezplačno vsem, ki bi ga hoteli posejati.¹³⁵ Leta 1769 se je ukinila desetina na krmilne rastline za tiste kraje, kjer je bil činž v navadi, s tem naj bi se povečalo sejanje krmilnih rastlin.¹³⁶ Kmetijska družba pa naj bi dala navodilo o sajenju detelje¹³⁷ in svoje mnenje skupno z deželnimi stanovni in posameznimi gospodarskimi predstojniki, kakšen del prejšnjih pašnikov naj bi se zasejal s krmilnimi rastlinami in katera vrsta krmilnih rastlin bi bila za ovce najbolj primerna ter s kakšnimi sredstvi naj bi se jih pospeševalo.¹³⁸

Da bi se povečalo zanimanje za gojitev krmilnih rastlin, je Kmetijska družba razpisala leta 1771 dve nagradi po dvanajst dukatov za tistega, ki bi zredil

¹¹⁷ Prav tam.

¹¹⁸ AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 1 (Lit. C5/1).

¹¹⁹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. C1/1).

¹²⁰ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

¹²¹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. C1/1).

¹²² Prav tam.

¹²³ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

¹²⁴ Polc, J: *Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo*. Zgodovina ljubljanske univerze v Ljubljani do leta 1929, Ljubljana 1929, str. 11.

¹²⁵ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

¹²⁶ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. G2/1).

¹²⁷ Prav tam.

¹²⁸ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 27. 4. 1776.

¹²⁹ Prav tam, 10. 8. 1776.

¹³⁰ Prav tam, 18. 2. 1775; Pohlin, M: *Bibliotheca Carniolae, Beilage zur Jahrganga 1861 der Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, Ljubljana 1862.

¹³¹ AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 1 (Lit. C5/1).

¹³² Prav tam.

¹³³ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. C1/1).

¹³⁴ Prav tam, šk. 205 (Lit. G1/1).

¹³⁵ Prav tam.

¹³⁶ Prav tam, šk. 205 (Lit. C1/1).

¹³⁷ Prav tam.

¹³⁸ Prav tam, šk. 205 (Lit. G1/1).

največ goveje živine v hlevu s krmilnimi rastlinami, ne da bi jo gonil na pašo.¹³⁹ Družba je objavila poročilo legacijskega tajnika Sangweina o ogrski detelji.¹⁴⁰ Kljub vsemu prizadevanju se je detelja na splošno le malo sejala, razen na Gorenjskem,¹⁴¹ ker so se bali, da bi morali s tem zmanjšati površine, posejane z žitom, kar bi povzročilo po njihovem mnenju pomanjkanje žita v deželi.¹⁴² Krmljenje živine v hlevih tako ni prišlo v navado nikjer razen na pristavah gosposk.¹⁴³

Kot dobra krma za živino, zlasti za drobnico, se priporoča listje jesena in akacije. Da bi se akacijev listje uporabilo za krmo živine, je predlagal baron Gallenfels, ki je tudi poslal družbi knjižico Bohadschaka, profesorja medicine, zgodovine in prirodoslovja na praški univerzi, o sredstvih za rejo živine, kjer se priporoča akacija.¹⁴⁴ Zlasti opat Bruno iz Bistre se je zavzemal za saditev in uporabo akacij.¹⁴⁵ Priporočil je družbi, da se poklada živini jesenovo listje, kot je to videl na Tirolskem.¹⁴⁶ Akacija naj bi se zasadila na Notranjskem, da bi jo lahko pokladali živini, zlasti ovcam. Družba pa je sklenila, da bo naredila poskus, ali je boljša krma za govejo živino akacijev ali jesenovo listje.¹⁴⁷ Na ljubljanskem srenjskem zemljišču sta zasadila na Barju Mihael Vogon in Nikolaj Merk javor, akacijo in hmelj, za kar je posredovala Kmetijska družba.¹⁴⁸

Grisellini je predlagal, da bi sadili t. i. Kohl-Lewat, verjetno neko vrsto krmilne pese, ki bi se uporabila za krmo živine, seme pa za pridobivanje olja.¹⁴⁹ Za krmo se priporočajo tudi koprive, katerih vlakna pa bi se dala uporabiti tudi za predenje.¹⁵⁰

Predlog za izboljšanje vinogradništva je dal Kmetijski družbi P. P. Glavar. Poročal je družbi, da raste na Dolenjskem, zlasti okoli Novega mesta, vrsta trte, ki jo imenujejo lipna (cibeba bianca). Ker

je zelo rodovitna, so vse ostale plemenite sorte, ki so manj rodovite, izruvali in na mesto njih nasadili lipno. Vino pa, ki ga daje lipna, je zelo kislo in se drugo leto ne da piti. Predlagal je, da bi se izvedlo izboljšanje takole:

1. v tujini naj bi se nabavile plemenite sorte trt, ki bi se jih razdelilo brezplačno med vinogradnike;
2. deželno glavarstvo naj bi zapovedalo vsem gorskim gosposkam, da se tako v njihovih lastnih kot tudi v rustikalnih vinogradih v času šestih let vse trte nadomeste;
3. vinogradniki morajo v tem terminu vse slabe trte izruvati in nasaditi boljše vrste, kar naj po tem roku pregledajo gorniki. Predlagal je, da bi se izdala nova odredba o vinogradih.¹⁵¹

Leta 1781 je napisal Franc Anton pl. Breckerfeld za kmetijsko družbo pripombe k vinogradniškemu zakonu in spomenico, kako izboljšati razne trtne in vinske vrste, za katere navaja tudi slovensko nomenklaturu.¹⁵²

Družba je skrbela, da bi pokazala pomembnost gnojenja. Že v prvem letu obstoja družbe je imelo na sejah družbe več članov poročila o pomenu gnojenja in vplivu vrste gnoja na rastline in zemljo. Na seji 22. januarja 1767 so poročali o gnojenju člani Dietrich z Vrhnike, Franc Florijan Crobath, župnik iz Mengša, prelat iz Bistre, dr. Haymann in P. P. Glavar.¹⁵³ O gnojenju je bilo napisanih več spisov: spis dr. Haymanna,¹⁵⁴ J. K. Pogrietschniga,¹⁵⁵ Friderika pl. Entnersfelda.¹⁵⁶ Delavni J. N. grof Blagaj pa je poskušal učinek raznih vrst gnoja na rast lanu.¹⁵⁷

Za leto 1771 je objavila družba nagradno vprašanje, kdo bo naredil najboljše in najbolj poceni gnojišče.¹⁵⁸ Za nagrado se je prijavil le Martin Demark, podložnik iz Lupoglave, ki je dobil za nagrado 12 ducatov.¹⁵⁹ To je tudi edini odgovor, ki ga je dobila Kmetijska družba v vsej svoji življenjski dobi na vsa svoja nagradna vprašanja.

¹³⁹ Prav tam.

¹⁴⁰ Prav tam.

¹⁴¹ Hermann's, B. F.: *Reisen durch Österreich, Steyermark, Kärnten, Krain, Italien, Tyrol, Salzburg und Biern im Jahre 1780*, Dunaj 1781, II. del, str. 113.

¹⁴² *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 16. 11. 1776.

¹⁴³ Hermann's, B. F., navedeno delo, str. 113.

¹⁴⁴ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/3.

¹⁴⁵ *Slovenski biografski leksikon*, I. zvezek, str. 62.

¹⁴⁶ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/3.

¹⁴⁷ Prav tam.

¹⁴⁸ Prav tam; AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A2/1).

¹⁴⁹ *Sammlung nützlicher Unterrichte*, III. zvezek, leto 1776.

¹⁵⁰ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 3. 8. 1776.

¹⁵¹ AS 869, Peter Pavel Glavar, fasc. 1.

¹⁵² AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, šk. 25, fasc. 9c; Dolenc, M: *Pravna zgodovina slovenskega ozemlja*, Ljubljana 1935.

¹⁵³ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

¹⁵⁴ Prav tam.

¹⁵⁵ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 15. 4. 1775.

¹⁵⁶ Prav tam, 13. 4. 1776.

¹⁵⁷ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

¹⁵⁸ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

¹⁵⁹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

b) Delo družbe za povzdigo živinoreje

Krmilne rastline naj bi bile osnova za izboljšanje živinoreje, zlasti pa ovčereje, ki naj bi dajala boljše volno za potrebe domačih manufaktur. Pri tem sta se pokazali na Notranjskem dve oviri: slaba pasma ovac in pa paša pozimi. Kmetijska družba v prvih letih obstoja ni posvečala večje pažnje izboljšanju ovčereje, ki je šlo v dveh smereh: a) skrb za odpravo paše in b) uvajanje novih pasem ovac. Leta 1769 je sklenila dvorna pisarna, da bo nabavila plemenske ovne. Zato naj bi dala Kmetijska družba poročilo: 1) kako bi se lahko izboljšala ovčereja, 2) kako naj se ovčereja pospešuje in 3) koliko plemenskih ovnov bi se moralo razdeliti na Kranjskem.¹⁶⁰ Kmetijska družba je leta 1770 izjavila, da je treba začeti z izboljšanjem na Notranjskem, kamor naj bi se uvozilo 90 plemenskih ovnov.¹⁶¹

Ovčereja je bila na Notranjskem že stara panoga, zlasti razširjena po Pivki in Krasu, kjer je bila v krajih, ki so skopi z drugimi pridelki, edina panoga, ki je dajala podložniškemu prebivalstvu prehrano, obleko in še zaslužek s predenjem volne in s prodajo, s čimer je bilo podložniku omogočeno, da je plačeval dajatve. Podložniki so imeli veliko število ovac, ki jih z domačim senom niso mogli prehraniti preko zime, zato so jih vsako leto na jesen gnali na pašo v istrsko primorje na beneško ozemlje. Na spomlad pa so jih prignali domov in pasli na bližnjih pašnikih. V zgodnjem poletju so tudi prebivalci iz primorja prignali ovce na pašo v višje ležeče predele Pivke in Krasa.

Patent o odpravi srenjskih pašnikov je še dopuščal pašnike za drobnico. Kmalu pa se je pokazalo, da je to ovira pri nameravanem izboljšanju ovčereje. V tem smislu je poslala dvorna pisarna vprašanje na kranjsko deželno glavarstvo in leta 1770 povprašala, ali bi ne bilo potrebno, da bi se prepovedala zimska paša ovac iz področja notranjskega okrožnega urada na beneškem področju in obratno.¹⁶² Tedanji notranjski okrožni glavar Pompej baron Brigido se je obrnil na prizadete zemljiške gosposke v Istri, na Krasu in v Pivki, da bi slišal njihovo mnenje in predloge o ukrepih za izboljšanje ovčereje.

Lastnik gospostva Gotnek Ignac Lazzarini je smatral, da so ukrepi, ki jih je predlagala dvorna pisarna, najboljše sredstvo za izboljšanje ovčereje. Na Notranjsko bi morali uvoziti plemenske ovne in

prepovedati gonjenje živine na pašo na beneško področje.¹⁶³ Proti paši sta se izjavili tudi gospostvi Kozljak in Lupoglava.¹⁶⁴ Gospostvo Pazin je prikazalo v svojem poročilu položaj svojih podložnikov: *"To so področja, ki bi bila brez vina in ovčereje popolnoma neproduktivna. Tisto malo sena, ki se ga nakosi, je komaj dovolj za prirajo goveda. Če se bo prepovedala paša, bodo morali zmanjšati število ovac glede na sorazmerje s krmom. S tem pa bi prebivalstvu, ki je zelo številno, zmanjkalo volne za izdelavo oblačil in odtegnjen bi jim bil zaslužek, ki ga imajo s prodajo volne v beneška področja."*¹⁶⁵ Upravnik gospostva Prem je skušal v svojem poročilu na okrožni urad dokazati, da je gonjenje živine na pašo pozimi v beneško primorje potrebno, ker jo je nemogoče rediti pri tako velikem številu pozimi doma, ker se lahko pripravi le toliko sena, da se prehrani za poljsko delo potrebno živino in nekaj ovac. Zato se ne bi na področju gospostva Prem ovčereja izboljšala s plemenjaki, ker bi plemenske ovce potrebovale boljše krmno in boljše hleve, česar pa na področju gospostva Prem ni. Če bi se prepovedala paša, bi morali podložniki svoje črede zmanjšati, ker ne bi mogli prirediti več ovac kot toliko, kolikor imajo krme. Podložniki bi s tem obubožali, ker so vse njihovo bogastvo ovce, ki jih oskrbujejo z mesom in volno, katero prodajajo v Trst, Gorico in Gradiško.¹⁶⁶ Oskrbnik gospostva Pasberg Anton Toman je soglašal s prepovedjo, ker paša povzroča veliko škodo: 1) zaradi velikih stroškov za prezimovanje ovac v primorju, kamor jih peljejo od dne svetega Mihaela do božiča, 2) slabe skrbi za ovce na paši, ki zato poginjajo. Potrebno pa bi bilo, da se v primeru prepovedi paše vpeljejo običajni ovčji hlevi.¹⁶⁷

Janez Jakob Fanzoy, oskrbnik gospostva Postojna, je soglašal, da bi se prepovedala paša v območju postojnskega deželskega sodišča, razen za področje župe Vreme, kjer je paša potrebna.¹⁶⁸ Proti prepovedi paše je bila gosposka Senožeče. Okrožni glavar Pompej baron Brigido je predlagal v svojem poročilu deželnemu glavarstvu 24. novembra 1771, da bi se prepovedala zimska paša ovac na beneškem področju. Tožbe gosposk, da je sena komaj dovolj za govedo in da so planine, kamor gonijo na pašo, skalnate in zato neprimerne za košnjo sena ter da je zato potrebna paša pozimi v primorju, ne smatra za potrebno, ker imajo po

¹⁶³ Prav tam.

¹⁶⁴ Prav tam.

¹⁶⁵ Prav tam.

¹⁶⁶ Prav tam.

¹⁶⁷ Prav tam.

¹⁶⁸ Prav tam.

¹⁶⁰ AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 9 (Lit. S14/1).

¹⁶¹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. S1/2).

¹⁶² Prav tam, šk. 206 (Lit. S1/1).

njegovem mnenju prizadete gosposke dovolj sena, saj pošiljalo iz Pivke in Krasa seno v kobilarno v Lipici in ga dalje prodajajo v Trst. Pa tudi če bi se moralo znižati število ovac zaradi pomanjkanja sena, bi to ne bila nobena škoda, ker je računal, da prinaša ena domača ovca letno 1 gld in 8 kr dohodka, če bi se pa pasma izboljšala, bi lahko taka ovca prinašala letno 4 gld dohodka. Dalje je zavračal trditve prizadetih gosposk o koristi gnoja ovac, ker ga kmetje ne zbirajo. Ker je paša vir vseh težav, ki ovirajo izboljšanje ovčereje v območju notranjskega okražja in da bi se držali prepovedi, naj bi se dala na vsako glavo drobnice carina 3 kr in določila kazen za uradnike, ki bi tega ne izvajali.¹⁶⁹

S predlogom Pompeja barona Brigida se je strinjalo tudi deželno glavarstvo, ki je predlagalo dvorni pisarni, da bi se v bodoče prepovedala zimska paša ovac v istrskem primorju in obratno pod kaznijo zaplembe ovac, ki bi jo izvršili uradniki obmejne carine ali uradniki gospostev v Istri.¹⁷⁰ Predlog deželnega glavarstva je bil sprejet,¹⁷¹ 10. junija 1771 pa je bil izdan patent o prepovedi vsakega gonjenja živine na pašo pozimi v beneško primorje in od tam poleti na področje notranjskega okrožnega urada. Prepoved se motivira, da paša povzroča veliko škodo razvoju domačih tovarn, ker živina zaradi vremenskih nepravilnosti, ki jim je izpostavljena na paši, poginja, pa tudi dovolj krme ne najde.¹⁷² Toda tudi s tem patentom paša še ni prenehala.

Leta 1771 je bila poslana dvorni pisarni pritožba zaradi prepovedi paše pod imenom podložniki iz Pivke in Krasa. Pisec pritožbe je bil vikar v Trstu Marko Sadnek, doma iz Čelja v gospostvu Prem. Povod za spis je dal njegov brat Simon, župan v Čelju, ki mu je potožil o prepovedi paše, kar mu razumljivo ni bilo prav, saj je gnal na pašo čredo 640 ovac. Podložniki, ki so gnali ovce na pašo (to so bili Simon Žafran, župan v Petelinjem, ki je gnal na pašo 110 ovac, župan Št. Petra Simon Celhar (100 ovac), Jakob Karba iz Hrastja (500 ovac), župan Klenika Leonard Česnek (112 ovac), Matija Rebec (500), Ivan Bergoč (100 ovac),¹⁷³ dalje Janez Frank, Matija Tomažič in iz Kala Franc Smerdu), so za to plačali vikarju določeno vsoto za vsako glavo drobnice.¹⁷⁴ Vsi ti so imeli največje črede v svojih vaseh.

V pritožbi navajajo kot dokaze, zakaj je potrebna paša, pomanjkanje sena, čeprav je na Pivki dovolj sena, ki pa ni uporabno za krmo ovac, zato ga prodajajo. Na Krasu je le malo sena, pa še tega težko zberejo, ker ga morajo žeti zaradi kamnitih tal. Sena je v srednjih letinah tako malo, da se komaj priredi večja živina. Zato bi pomenila prepoved paše propad podložnikov. Če bi se prepovedala paša beneških ovac, se ne bi s tem nič zboljšalo, ker se pašnikov, kjer se pasejo ovce, ne da kositi. S tem, da se živina pase, pa se v slabih letinah le preživi. Ovce dajejo mnogim ljudem zaslužek s predenjem volne in s prodajo volne Benečanom, dajejo jim hrano in volno za obleko. Na Beneško prodajajo jagnjeta, sir in sirotko. Če ne bi bilo ovčereje, bi bili tukajšnji pašniki neizrabljeni, kajti vse zemljišče, ki je mogoče, je obdelano. Kljub temu ni najti v vsem tem delu dežele pet kmetov, ki ne bi kupovali žita za lastno uporabo. *"Kako naj potem živi podložnik, kje naj jemlje denar za dajatve, če se uniči s prepovedjo paše ovčereja"*. Prosili so, da bi se jim dovolila paša v primorju vsaj še tisto leto.¹⁷⁵

Prošnjo so podprli tudi prizadeti lastniki gospostev Gabriel baron Marenzi, Jožef Schagneti, Ivan K. de Galiana, Jožef baron Marenzi, Franc Lazarič, upravnik gospostva S. Servolo, Ivan Stanislav pl. Kupferschein, Ivan Vito Gaetanoda, Ivan K. Schwarz, oskrbnik posestva Ravne, Janez Jakob Fanzoy, Janez K. pl. Garzarolli, Franc Ks. Schmid, oskrbnik v Senožecah, Ivan Fr. Panilla pl. Vitenau, oskrbnik gospostva Završnik, Franc Anton Garzarolli, lastnik posestva Neuerfeld.¹⁷⁶

Dvorna pisarna je zahtevala, da se preveri resničnost podatkov prošnje in ali si podložniki ne morejo preskrbeti krme, ker je bil patent prepozno objavljen.¹⁷⁷ Ker je bil patent izdan 15. junija, toda objavljen je bil na Notranjskem šele okoli 12. avgusta in so prišle medtem na pašo že ovce z beneškega področja, se je dovolilo, da smejo v zimi 1771/72 še gnati na pašo podložniki iz Socerba, Podgrada, Prema, Senožec, Postojne, s posestva Ravne ter podložniki Predgrada.¹⁷⁸

Notranjski okrožni glavar Pompej Brigido je ponovno v svojem dopisu 12. marca 1772 deželnemu glavarstvu zahteval, da se prepove paša in je pobijal trditve in prošnje pivških in kraških podložnikov. Glede pritožb lastnikov posestev pa je smatral, da ti lastniki, ki imajo največ po 3, 4 ali 10 hub in ki živijo v Trstu, imajo le malo število pod-

¹⁶⁹ Prav tam.

¹⁷⁰ Prav tam.

¹⁷¹ Prav tam.

¹⁷² Prav tam.

¹⁷³ Prav tam.

¹⁷⁴ Prav tam.

¹⁷⁵ Prav tam.

¹⁷⁶ Prav tam.

¹⁷⁷ Prav tam.

¹⁷⁸ Prav tam.

ložnikov, za katere se le malo brigajo ter zato njihovo mnenje ne more biti merodajno. Glede popisa ovac, ki ga je ukazal v jeseni leta 1771, pa je smatral, da so postavili previsoke številke za ovce, ki jih ženejo v primorje na pašo. Računal je, da se žene na pašo okoli 20000 ovac. V nekaterih gospostvih tudi pozimi ženejo ovce, ki so jih obdržali doma, na pašo. Zato je Pompej Brigido menil, da bi lahko gnali na pašo doma tudi one ovce, ki jih sicer gonijo v primorje. Kajti staje v primorju, imenovane stancije, so slabe in ne dovolj zavarovane. Poleg tega imajo prebivalci v notranjskem okrožju škodo od paše beneških ovac, ker prebivalci z beneškega področja pripeljejo več ovac, kot so jih peljali od tam v primorje. Največ ovac so prignali iz beneškega ozemlja na ozemlje gospostva Prem. Podložniki so morali plačati velike vsote za pašo v primorju, če se je zaračuna za vsako ovco pašni dinar 12 kr, pa še stroški za pastirje, ki se s svojim delom izmikajo vojaški službi. Zato je predlagal, da bi se srenjske planine razdelile in preuredile v pašnike in senožeti, tako bi se lahko ovce prehranile preko zime doma, "*saj se tako pase dvakratna množina ovac na tukajšnjih pašnikih poleti*". Ker je ovčereja glavna panoga, ki je nudila prebivalstvu zaslužek in so bili kraji pasivni glede na žitni pridelek, se po mnenju Brigida ne bi zmanjšala, ampak bi se v primeru odstranitve vseh napak še povečala.¹⁷⁹

Okrožni glavar Brigido je ukazal leta 1771 vsem prizadetim gosposkam, da popišejo vse ovce, ki jih gonijo na pašo v beneško primorje, in tiste, ki jih rede preko zime doma. Po tem popisu so iz gospostva Fünfenberg gnali na pašo 5098 ovac, doma so jih redili 5571; iz grofije Postojne so gnali na pašo 2799 ovac, doma jih je bilo 3704; iz gospostva Prem so gnali na pašo 6028 ovac, doma jih je bilo 11264, in s posestva Ravne so gnali na pašo 6328 ovac, doma so jih imeli 2164. Po tem popisu so iz teh gosposk gnali na pašo pozimi 16424 ovac, doma pa so jih redili 22703. Za ostala gospostva, kjer so tudi gnala na pašo (Pazin, Gotnek), ni podatkov. Iz gospostva Fünfenberg so gnali na pašo ovce iz naslednjih vasi: Podgrada, Brezovega Brda, Kovčič, Orehka, Povžan, Bača, Matarije, Markovščine, Golaca, Obrova, Slop, Tubelj, Velikega Gradišča, Brezovice, Rožice, Poljan, Javorja, Erjavč na ozemlje S. Domenice, Pirana in Kopra. Iz deželskega sodišča Socerb pa ni nihče gnal ovc na pašo v primorje razen dveh posestnikov iz Hrpelj in Vodice.¹⁸⁰ Večino ovac so gnali na pašo v

primorje iz naslednjih vasi: Brezovo Brdo, Orehek, Bač, Matarija, Markovščina, Golac, Slope, Tublje, Veliko Gradišče, Rožice in Erjavče. V ostalih vaseh pa je gnalo na pašo le po nekaj posestnikov. Preko zime so imeli ovce doma v naslednjih vaseh: Starada, Harije, Ročice, Studena Gora, Podbreže, Sobonje, Sože, Veliko Brdo, Male Loče, Zajevše, Šapjane, Tatre.

Iz grofije Postojna so redili ovce preko zime doma v Postojni, Stari vasi, Velikem Otoku, Slavini, Kočah, Matenji vasi, Rakitniku, Nemški vasi in Bujah. Na pašo so gnali s področja župe Knežaka in Trnja proti Poreču, iz Košane proti Piranu in Umagu, Sagettu, Devinu na Krasu, Miljam, Bujam in proti Trstu, na posest barona Rosettija.¹⁸¹

Iz deželskega sodišča Prem so gnali na pašo le posamezniki, ki so sodeč po velikem številu ovac morali biti najpremožnejši, saj črede po 100 ovac niso redke. Na pašo so gnali iz Št. Petra, vasi Sele, Petelinje, Neverke, Zagorje, Šembije, Narin, Čelje, Trnovo, Kilovče, Jasem, Klenik, Zemon, Hrastje, Palčje, Prem, Nova Sušica, Čepno, Mala Pristava. Iz ozemlja deželskega sodišča Prem so gnali pozimi ovce na pašo proti Markovščini, Bujam, Pertonellu, Piranu, Novemu Gradu, Poreču, Izoli in Kopru. Vse druge vasi, ki so spadale pod gospostvo Prem, pa so pozimi pasle črede doma: Dobro Polje, Smrje, Prelože, Mereče, Postenje, Podjama, Velika Bukovica, Parje, Derskovče, Nadanje selo, Velika Pristava, Kal, Gradec, Nemška vas, Mala Bukovica, Trnovo, Rateževo Brdo, Janeževo Brdo, Zarečica, Zareče.¹⁸²

Z ozemlja posestva Ravne so gnali na pašo iz vasi: Stara Sušica, Nadanje selo, Nova Sušica, Javorje, Gradišča, Ločane, Hotičina, Škodavščina, Artviže, Povžane, Tibule, Herpelje, Orehek, Brezovica in Slope. Svoje črede so gonili na ozemlje Kopra, Šmarja, Pulžine, Faržine, Boltri, Sv. Ivan pri Devinu in na piranski kras. Pozimi so jih imeli doma v vasi: Suhorje, Košan, Radohova vas, Prelože.¹⁸³

Kljub prepovedi paše so poleti leta 1772 prignali ovce na pašo z beneškega ozemlja. Enako so tudi kljub vsem prepovedim gnali pozimi 1772/73 na pašo v beneško primorje, pri čemer so prednjačili bogatejši kmetje. Krive so temu bile gosposke in njihovi uradniki, ki se niso brigali, da bi jih od tega odvrnili ali izvajali ukazana kaznovanja.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Prav tam.

¹⁸⁰ Prav tam.

¹⁸¹ Prav tam.

¹⁸² Prav tam.

¹⁸³ Prav tam.

¹⁸⁴ Prav tam.

Leta 1773 so naredili podložniki iz Vrem ponovno pritožbo na dvor zaradi prepovedi paše. Pritožujejo se, da imajo le toliko sena, da lahko prekrmijo preko zime le govedo in še ga morajo kupiti. Če se bo obdržala prepoved paše, se jim s tem odvzame ovčereja, ki jih redi in jim daje možnost, da odrajujejo dajatve, tako pa bodo prisiljeni, da zapustijo svoje domove. Prosili so, da bi se zato dovolila paša v Primorju.¹⁸⁵

Prošnja Vremčanov je sprožila dekret dvorne pisarne, ki je določil, da se ponovno preuči po nepristranskih osebah ali je paša potrebna ali ne.¹⁸⁶

Že ko je komerčna komisija preiskovala možnosti, kako naj bi se zagotovilo podložnikom Notranjske in Dolenjske zaradi pomanjkanja živil, postranski zaslužek v komercialnih panogah, je njen svetnik grof Hohenwart v svojem referatu z dne 2. junija 1773 nasvetoval, da bi se ukinil patent o prepovedi paše na beneškem ozemlju, ker povzroča notranjskim prebivalcem veliko škodo. Na podlagi tega referata in ukaza dvorne pisarne z dne 24. julija 1773 je začel ponovno preiskovati razmere okrožni glavar Franc Ks. baron Liechtenberg.¹⁸⁷

V svojem poročilu (21. januar 1774) je navedel, da ni mogel dobiti za presojo razmer nepristranske osebe, ker v teh krajih ni nikogar razen posestnikov, njihovih uradnikov, duhovščine, poštarjev in prejemnikov nikogar, ki bi bil večč pisanja in branja, da bi se ga lahko pritegnilo k stvari. Zato je pritegnil k sodelovanju grofa Liechtenberga, lastnika gospostva Knežak, barona Rosettija iz Orehka, Sigmunda pl. Nicolletija iz Postojne, oskrbnika gospostva Predjama, oskrbnika grofije Pazin, ki so soglašali, da ni na področju notranjskega okrožnega urada razen enega ali dveh gospostev, kjer imajo podložniki toliko sena, da bi prerediti toliko glav živine, kolikor je imajo; zato bi jo morali znižati. S prepovedjo paše bi se vzela podložniku njegova prehrana, pa tudi obdelani kosi zemlje – tako imenovane ograde –, bi ostali neobdelani, ker jih ne bi imeli s čim gnojiti. Zato so predlagali, da bi se dovolila paša za ovce domačih pasem. Ovce plemenitih pasem pa na bi se redile doma. Vsaka soseska naj bi dobila brezplačno plemenite ovne.¹⁸⁸

Baron Bosetti je utemeljeval, da je paša potrebna, ker je za dve tretjini cenejša, kakor če bi kupili seno.¹⁸⁹ Josip de Bono, oskrbnik v Pazinu, je po-

ročal, da je že v teh letih, ko je bila paša prepovedana, ovčereja zelo upadla.¹⁹⁰

Na podlagi teh izjav je Ivan K. grof Ursini Blagaj menil v svojem referatu na deželnem glavarstvu, da so izjave dovolj trden dokaz, da primanjkuje sena. Manjše število plemenitih ovac bi se lahko sicer preredito preko zime, a dohodek od njih ne bi bil v sorazmerju z zmanjšanjem števila ovac. Zato bi bili podložniki oškodovani. Prepoved paše pa je še prerana.¹⁹¹

S poročilom grofa Blagaja se je strinjalo tudi deželno glavarstvo, ki je predlagalo dvorni pisarni, da se ukine patent o prepovedi paše na beneškem ozemlju in obratno,¹⁹² kar je objavil patent z dne 22. aprila 1774.¹⁹³

Istočasno pa se je ukvarjalo deželno glavarstvo in kmetijska družba z nalogo, kako naj bi se izboljšale pasme ovac z razdelitvijo plemenskih ovnov in s poučevanjem o reji ovac. Razpisale so se nagrade po 150, 100, 80 in 50 goldinarjev za onega, ki bi predlagal, kako bi se izboljšali pašniki za rejo ovac. Predloge pa naj bi preizkusila kmetijska družba do konca leta 1772. Taki predlogi naj bi se predložili družbi do konca avgusta leta 1772.¹⁹⁴

Družba je objavila v tretjem zvezku *Sammlung nützlicher Unterrichte* članek Pompeja barona Brigida o reji, izboljšanju in zdravljenju ovac,¹⁹⁵ B. Kumerdej pa je bil naprošen, da ga prevede v slovenski jezik.¹⁹⁶

Domačo pasmo ovac se je skušalo izboljšati s križanjem z merimos ovcami.¹⁹⁷ Taki poskusi, ki so bili pogosti po vseh evropskih državah, so se vršili leta 1748 v Prusiji in na Švedskem. Leta 1765 pa je isto poskušala tudi Saška, kar je dalo pobudo za podobne poskuse v Avstriji.¹⁹⁸ Za izboljšanje domače pasme ovac so se uvozili španski in padovanski ovni. Da pa bi se lahko razdelilo med gospostva čim več ovac plemenitih pasem, se je leta 1772 ustanovilo na stroške erarja v Merkopolju zrejališče plemenskih ovac, kjer so vzrejali španske in padovanske plemenske ovce. Jagnjeta so se delila dominijem brezplačno. Kdor je ovco sprejel, se je moral zavezati, da jo bo redil po navodilu zrejališča, da bo letno sporočal, koliko jagnjet so skotile ovce,

¹⁸⁵ Prav tam.

¹⁸⁶ Prav tam.

¹⁸⁷ Prav tam, šk. 206 (Lit. S1/2).

¹⁸⁸ Prav tam.

¹⁸⁹ Prav tam.

¹⁹⁰ Prav tam.

¹⁹¹ Prav tam.

¹⁹² Prav tam, šk. 206 (Lit.1/2).

¹⁹³ Prav tam.

¹⁹⁴ Prav tam, šk. 206 (Lit.1/1).

¹⁹⁵ Prav tam.

¹⁹⁶ Prav tam, šk. 206 (Lit.1/2).

¹⁹⁷ Najverjetneje gre za ovce pasme merino (op. T. C.).

¹⁹⁸ Roscher, navedeno delo, str. 813.

koliko jih je vzredil, koliko volne dajejo, koliko španskih ovnov in od njih vzgojenih ovac je poginilo, kar morajo potrditi uradniki gosposke, in da bo pazil, da se ne bo spridila pasma.¹⁹⁹ Deželna glavarstva so morala poslati poročila, koliko plemenskih ovac bi rabili iz zrejaljšča v Merkopolju. Kako naj bi se delitev in izboljšanje izvedlo na Kranjskem, pa naj bi dala svoje mnenje Kmetijska družba, ki pa tega poročila ni poslala, ker je bila tedaj zaradi odstopa predsednika Brigida brez vodstva.²⁰⁰ Deželno glavarstvo se je obrnilo na okrožne urade, da bi sporočili, kako naj bi se ovčereja pospešila in koliko plemenskih ovnov bi potrebovali.

V svojem poročilu je menil gorenjski okrožni glavar Franc baron Apfaltrer, da se ovčereja in govedoreja ne bi dale bolj pospešiti, ker je dežela gorata in manjka travnikov, zato je ni mogoče primerjati z ono na Štajerskem in Koroškem. Dalje je prevelika populacija, zato porabijo zemljo za žitna polja. Ovce so gojili zlasti na belopeških, jeseniških, blejskih in radovljiških tleh. Ugotovil je, da obstajajo mnoge hibe, ki jih pa prebivalci niso sami krivi, marveč izvirajo iz tal in hladnega podnebja in zato ne more biti ovčereja večja in je bil denar za nabavo boljših ovnov iz Španije, Anglije ali padovanskega ozemlja vsaj za gorenjsko okrožje brez koristi ali brezuspešno pozabljen. "*Ovčereja na Gorenjskem je zadoščala za oblačenje gorenjskega poljedelca*".²⁰¹

Kmetijska družba je zbirala prijave za plemenjake. Ker pa na Notranjskem ni bilo prevelikega zanimanja, ker so tu redili ovce bolj zaradi mleka in sira kot zaradi volne, je Kmetijska družba predlagala, naj bi se razdelil med gosposke Brigidov poduk o reji ovac, da bi ga posredovali svojim podložnikom. Dalje je družba predlagala, da bi se podelile v prihodnjih treh letih premije po 3 dukate onemu podložniku v vsakem gospostvu, ki bi pridobil najboljšo volno od križanih ovac.²⁰² Družba pa bi zbirala podatke o reji ovac.²⁰³

Leta 1774 so prosili v notranjskem okrožju grofija Pazin za 16 ovnov iz Merkopolja,²⁰⁴ gospostvo Predgrad in Socerb za 6, grofija Gotnek za 6 in grofija Postojna za 6, kjer sta se javila podložnika Matija Vilhar iz Postojne in Andrej Dekleva iz Vrem.²⁰⁵ Toda ker je bilo za vso Kranjsko do-

deljeno iz Merkopolja le 15 ovac in enako število ovnov,²⁰⁶ je družba razdelila 9 ovac grofiji Pazin, po 6 gospostvoma Socerb in Prem, po 4 Gotneku in Predjami in 1 gospostvu Habah pri Kamniku.²⁰⁷

Od leta 1775 se ovce iz Merkopolja niso delile več brezplačno kot do tedaj, temveč se je določila cena na glavo po pol zlatnika, s čimer naj bi se vzdrževalo zrejaljšče. Kmetijska družba pa naj bi poskrbela, da bi se izdal v deželnem jeziku poduk o reji ovac iz Merkopolja. Družba je bila po ukazu dolžna, da je zbrala od vsakega rejca ovac iz Merkopolja podatke o reji, katerim so se morali predložiti tudi vzorci volne.²⁰⁸ Kmetijska družba je prosila, da bi se ovce še dalje delile brezplačno.²⁰⁹ Ker ni bilo prošnji družbe ugodeno glede cen, je družba ponovno zaprosila deželno glavarstvo, da bi prosilo, da bi se cena za pet let spregledala, ker bi ovčereja še lepše napredovala.²¹⁰ A dvorna pisarna je to odbila z motivom, da ljudje bolje skrbijo za ovce, če jih plačajo.²¹¹ Leta 1777 je delila ovce iz Merkopolja v Ljubljani komisija bankalnega urada proti plačilu pol zlatnika za vsako ovco.²¹²

Družba je pomagala pri načrtu, kako naj bi izboljšali na Kranjskem govedoreja in konjereja, za kar so se uvozili plemenski biki in žrebci. Že z odlokom 11. januarja 1772 je vladarica izražala skrb za izboljšanje govedo- in konjereje. Mnogo konj so redili v gorenjskem okrožju okoli Škofje Loke, Kranja, Naklega in Cerkelj. Vendar ti konji niso bili posebne pasme, mnogo so jih prodajali v Italijo. Zato je okrožni glavar Franc baron Apfaltrer v svojem poročilu z dne 24. maja 1775 deželnemu glavarstvu smatral, da bi se dala konjereja na področju gorenjskega okrožja še pospešiti, če bi razdelil erar zadostno število žrebcev, ki bi jih oskrbovali zato sposobni ljudje. Primerna pokrajina za to bi bila med gosposkama Križ in Komenda.²¹³

Deželno glavarstvo je sklenilo leta 1774, da se bo za izboljšanje pasme uvozilo na stroške erarja plemenske bike, ki naj bi se delili v prihodnjih treh letih, in sicer v vsako okrožje po trije. Enako bodo na stroške erarja dobavili plemenske žrebce, kot so to storili na Štajerskem in Koroškem. Na Notranjskem pa naj bi se izboljšala pasma konj s pomočjo žrebičarne Lipica, od koder bi se delile med pod-

¹⁹⁹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. S1/2).

²⁰⁰ Prav tam.

²⁰¹ AS 735, Gospostvo Grmače, fasc. 26, fol. 52–61.

²⁰² AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. S1/2).

²⁰³ Prav tam.

²⁰⁴ Prav tam.

²⁰⁵ Prav tam.

²⁰⁶ Prav tam.

²⁰⁷ Prav tam.

²⁰⁸ Prav tam.

²⁰⁹ Prav tam.

²¹⁰ Prav tam.

²¹¹ Prav tam.

²¹² Prav tam.

²¹³ AS 735, Gospostvo Grmače, fasc. 26, fol. 52–61.

ložnike žrebice, ki bi jih pa pozneje vrnili žrebčarni, ko bi njihova žrebeta odrasla. Kmetijska družba pa naj bi naredila načrt, kako in koliko plemenskih bikov in žrebcev naj bi se razdelilo.²¹⁴

Kmetijska družba je predlagala, da bi se za Kranjsko uvozilo 30 plemenskih bikov in 9 žrebcev, ki bi jih razdelile gosposke med podložnike, ki se zanje zanimajo. Podložnike bi morali podučiti o reji plemenske živine s podukom.²¹⁵

Dolenjski okrožni glavar Janez Karel pl. Claffenau je predlagal, da se za Dolenjsko naroče 4 biki in 4 žrebci. Na Dolenjskem se govedo in konjereja ne moreta povsod pospeševati, ker je premalo krme zaradi preslabega gnojenja travnikov, kar se ni izboljšalo niti po patentu o delitvi srenjskih zemljišč. Pri mnogih razdeljenih srenjskih pašnikih, iz katerih bi lahko kmetje (pri tem misli gruntarje in polgruntarje) naredili travnike, so prepustili več ali manj deleža drugim, ki so pod imenom kajžarjev naredili tu hiše ali gospodarska poslopja, zaradi česar se opaža pomanjkanje krme. Res je, da imajo kmetje tudi od kajžarjev nekaj koristi v dajatvah ali nekaj dni ročnega dela, tako da izgleda, kot bi kmet sam imel svojega podložnika.²¹⁶

V gorenjskem okrožju so izjavila gospostva Tržič, Loka, Ig, Velesovo, malteška komenda Sv. Peter v Komendi, Brdo pri Podpeči, Goričane, Gamberk, Smlednik in posestvo Habah pri Kamniku, da ne morejo izvesti izboljšanja goveda zaradi pomanjkanja sena in neprimerne lege. Edino gospostvo Križ in lastnik posestva Tufstein Karel grof Liechtenberg sta prosila za 4 plemenske bike.²¹⁷

c) Čebelarstvo

Leta 1764 je dal Filip Ignac Gässinger, knjigovodja provianture v spomenici predlog, da bi se pospeševalo čebelarstvo, ki donša velike koristi, ne da bi se delala škoda. Za vzdrževanje čebel gre do majhni stroški le za čebelarja. Zato je predlagal, da bi se osnovali čebelnjaki v Dalmaciji, Slavoniji in Banatu, s čimer bi država pridobila letno 2 milijona goldinarjev, kajti lahko bi se postavilo 4000 čebelnjakov v Dalmaciji, Slavoniji, Hrvaškem in na c. kr. kameralnih posestvih na Ogrskem in Sedmograškem. Vsak tak čebelnjak bi donasal letno po njegovi kalkulaciji 1342 goldinarjev dohodka. Ker se je v tistih krajih in okrožjih pobirala desetina

tudi od čebel, je predlagal, da bi se ukazalo, da se deseti panj ne bi pobiral v naturi, temveč naj bi se ga dovolilo odplačati v denarju. In če bi moral podložnik oddati za desetino 5 ali 6 panjev, naj se mu prepusti svobodno na izbiro ali panje odda ali plača. Take panje naj bi se poslalo v čebelnjake države. Med bi se lahko zamenjeval v turških pokrajinah za volno in bombaž, ki bi jih predelovale manufakture v Slavoniji in Banatu.²¹⁸

Komerčni konses je proučil ta predlog in bil mnenja, da je čebelarstvo na Kranjskem pomembna panoga. Med letoma 1757 in 1763 se je iz Kranjske in Štajerske izvozilo 2024 q voska. Velik del voska in medu se ni porabil doma, ampak se je izvažal preko Salzburga, a koliko se ga je izvozilo, se ne da ugotoviti, ker ni dobil komerčni konses poročila o carini in ker ni obstojal na Kranjskem lasten trg za med in vosek. Čebelarstvo bi se dalo še povečati, a ovira pri tem je neznanje. Zato je predlagal komerčni konses, da se izvede izboljšanje na tri načine: z nagradami; kaznuje naj se tiste, ki bi imeli manj panjev, kot bi jih predpisali (4 panje); izdalo naj bi se navodilo za čebelorejo in določi naj se, koliko naj ima vsak podložnik panjev.²¹⁹

Deželno glavarstvo se je v glavnem strinjalo s predlogi komerčnega konsesa, a odklanjalo vse prisilne ukrepe, tako da bi vsak plačal za vsak panj, ki ga ne bi imel, kazen sedem in pol kr, *"kajti upoštevati je treba, da stane vsak panj najmanj 2 goldinarja, torej bi 4 panji stali 8 goldinarjev, tu pa so zlasti na Dolenjskem revni podložniki, ki često nimajo niti krave"*. Četudi bi kak podložnik zmoget te izdatke, mu ni to svetovati zaradi preostrega podnebja, vremena in pomanjkanja paše. Deželno glavarstvo je predlagalo, da bi se razpisale nagrade za 10 ali več podložnikov v vsakem okrožnem uradu, ki bi imeli največ panjev.²²⁰ Leta 1768 je poslala dvorna pisarna predloga za izboljšanje čebelarstva, ki naj bi jih proučilo deželno glavarstvo skupno s Kmetijsko družbo in s komerčnim konsesom. Predlogi vključujejo navodilo za čebelarstvo, poudarjajo da se ne sme pospeševanje čebelarstva vršiti pod pritiskom, temveč naj se razpišejo nagrade. Vsa soseska naj bi gojila določeno število panjev. Nadzorstvo nad izvajanjem tega pa naj bi imeli komercialni inšpektorji ali drugi komercialni uradni, ki bi poznali čebelarstvo in bi lahko dajali nasvete o njem.²²¹

²¹⁴ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. H1/1).

²¹⁵ Prav tam.

²¹⁶ Prav tam.

²¹⁷ Prav tam.

²¹⁸ Prav tam, šk. 204 (Lit. B1/1).

²¹⁹ Prav tam; AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 1 (Lit. B2/1).

²²⁰ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. B1/1).

²²¹ Prav tam.

Kmetijska družba je na svoji seji 28. marca 1768 izvolila iz vsakega okrožja po 5 članov, ki naj bi dali svoje mnenje glede predloga o izboljšanju čebelarstva. Odgovore so poslali: za Gorenjsko Karel pl. Liechtenberg, dr. Haymann in Zitteneck; za Notranjsko prelat iz Bistre, grof Hohenwart, Pompej Brigido, Scopoli in blagajnik družbe Premrov; za Dolenjsko opat iz Kostanjevice, prokurator S. J. Njihove odgovore je družba strnila v naslednje točke: smatrajo, da je kalkulacija dohodka čebelarstva previsoka, kajti na Gorenjskem roji šele vsak 8 ali celo 12 panj, kar prinaša malo dohodka, da mnogi podložniki obubožajo. Čebelarstvo se ne bi moglo povsod razviti, zlasti ne na Notranjskem zaradi preostre klime. Boljši položaj je na Gorenjskem in Dolenjskem, kjer sejejo mnogo ajde in bi bilo dovolj paše. Kmetom bi bilo potrebno praktično pokazati čebelarstvo. Postavijo naj se nagrade za najbolj pridne podložnike. Odklanjajo pa, da bi se kaznovalo one, ki ne bi gojili čebel. Poleg praktičnega navodila, ki bi ga dajale gosposke, naj bi se preskrbelo kmetom tudi prve panje. Opustijo naj se dajatve od čebelarstva. Z okrožnico naj bi odpravili škodljivi privilegij, da nekatere gosposke odkupujejo med od podložnikov. Družba je z mnenjem članov soglašala in predlagala, da pouče podložnike gospodarski uradniki in da se razpišejo nagrade, ker bodo sami podložniki videli koristi od čebelarstva, za to se ga bodo oprijeli. Uradnike gospostev, kjer bi pridelali največ medu in imeli podložniki največ panjev, naj bi se nagradilo z nagradami in sicer naj bi se razpisalo deset nagrad po sto goldinarjev, dve po šestdeset goldinarjev in tri po trideset goldinarjev. Odpraviti je treba predpravico gospostev pri nakupu medu od svojih podložnikov pred drugimi kupci in izdati poduk.²²²

Dne 1. julija 1768 je odgovoril P. P. Glavar glede izboljšanja čebelarstva, da čebelarstvo v deželi ni neznano, a potrebno bi bilo, da bi se podložnike podučilo. Zato je pripravljen, da napiše poduk za podložnike.²²³ P. P. Glavar je v svojem predlogu odklanjal vsako silo in svetoval, da bi se revnim podložnikom razdelili panji brezplačno in da se razpišejo nagrade. Predlagal je, da bi zemljiške gosposke uredile čebelnjake in dajale pouk podložnikom o čebelarstvu. Smatral je, da je Dolenjska mnogo bolj primerna za čebelarstvo kot Gorenjska, ker je bolj ravninska. Ker je tu več paše, naj bi se na Dolenjsko pripeljale čebele od drugod na pašo.

Panji morajo biti iz lesa, ne pa koši iz slame ali protja, ki jih grizejo miši. Čebelarstvo se ne sme vpeljati pod pritiskom, da mora vsak podložnik vzdrževati določeno število panjev, ker bi to pomenilo uničenje kmeta, ker je ta popolnoma izčrpan in nima sredstev niti za vsakdanji kruh. Kmetu, ki je brez denarja, naj bi se dalo najmanj 3 panje na račun komercialne blagajne in se mu jih prepustilo za 3 leta brez odškodnine, da bodo rojile. S tem bi prišli kmetje do čebel. Če ne bi mogli panjev po 3 letih odkupiti, naj se jih odzame ali pa proda.²²⁴

Na pobudo P. P. Glavarja je zaprosila Kmetijska družba komerčni konses, da bi se ji dalo v prihodnjih 5 letih iz komercialnega fonda vsako leto 200 goldinarjev, da bi nabavila panje in jih razdelila med revne podložnike.²²⁵ Z dvornim dekretom z dne 30. septembra 1768 se je določilo, da dominiji ne smejo odvezemati podložnikom medu in drugih proizvodov čebelarstva po poljubni ceni in se je določila kazen 50 ducatov za onega, ki bi to kršil.²²⁶

Na predlog Kmetijske družbe so se razdelile nagrade za čebelarstvo in sicer za Dolenjsko 100 goldinarjev, Notranjsko 60 goldinarjev in za Gorenjsko 30 goldinarjev. Gospostva pa so preko okrožnih uradov javljala, koliko panjev jim je potrebno.²²⁷ Leta 1769 so se nagrade potrdile še za naslednji dve leti.²²⁸ Dne 28. avgusta 1769 so se objavile nagrade za prihodnje leto. Do zadnjega oktobra so morali gosposke ali župniki javiti družbi tiste podložnike, ki so se izkazali.²²⁹ Panji so se razdeljevali tudi v letu 1772²³⁰ in 1773, ko je kupoval čebele za družbo P. P. Glavar.²³¹ Dne 26. julija 1779 je poslal P. P. Glavar kmetijski družbi prevod Janševega spisa o čebelah, da bi presodili ali zasluži, da se izda. Toda družba dela ni izdala, zato jo je Glavar prosil, da bi mu vsaj rokopis vrnila, ker nima duplikata.²³²

d) Delo družbe za povzdigo gozdarstva

Z delom za zaščito gozdov se je skušalo očuvati gozd in ga zavarovati pred izsekanjem s tem, da se

²²² Prav tam.

²²³ Prav tam; AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 1 (Lit. B2/1).

²²⁴ AS 869, Peter Pavel Glavar, fasc. 1.

²²⁵ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. B1/1).

²²⁶ Prav tam.

²²⁷ Prav tam.

²²⁸ Prav tam.

²²⁹ Prav tam.

²³⁰ Prav tam.

²³¹ AS 869, Peter Pavel Glavar, fasc. 1.

²³² Prav tam; AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 9 (Lit. S30/1).

je začel les nadomeščati s šoto, premogom in škrljavcem.

Leta 1770 je družba predlagala deželnemu glavarstvu, da bi se zaščitilo mlado drevje in podrastje v gozdu, zato naj bi se prepovedalo v gozdovih kositi in grabiti listje z železnimi grabljami.²³³ Predlog je deželno glavarstvo sprejelo in določilo, da se prekrški kaznujejo s kaznijo enega dukata.²³⁴ Istega leta je bilo družbi ukazano, da poskuša, kako se obnesejo stroji za ruvanje štorov.²³⁵

Leta 1772 je razpisala družba praktično nagradno vprašanje, kdo bo v jeseni 1773 posejal največ semena dreves, zlasti iglavcev. Nagrada je bila določena za 6 posameznikov po 6 forintov. Natečaja so se lahko udeležili tudi uradniki in gosposke.²³⁶

Ko je bilo družbi sporočeno leta 1769 o iznajdbi posebne vrste firneža iz cinobra, ki preprečuje gnitje lesa, je bilo izdano o tem posebno obvestilo,²³⁷ p. Gruber pa je naredil poskus s firnežem.²³⁸

S škrljavcem so se skušale nadomestiti škodlaste strehe.²³⁹ Kmetijska družba je proučila ta predlog in se je obrnila na okrožne urade, da so preko zemljiških gospostev dobili poročila o uporabi in nahajališčih škrljevca. Na podlagi tega je družba dala izjavo, da smatra, da bi se dalo uporabiti škrljavcev.²⁴⁰ S škrljavcem je delal poskuse p. G. Gruber.²⁴¹ Od leta 1770 se je smel škrijavec prosto prodajati, da ga je lahko kupil vsak, ki bi hotel prekriti z njim streho.²⁴² Kmetijska družba je prosila, da bi se na Kranjsko poslal nekdo iz avstrijske Nizozemske, ki bi bil več del s škrljavcem, toda ta prošnja je bila zavrnjena.²⁴³

Za kurivo se je začela uvajati šota namesto lesa. Zato naj bi družba skrbela, da bi se pospeševala uporaba šote in premoga.²⁴⁴

Leta 1767 je na Koroškem izdelal de Willburg sladkor iz javorjevega soka,²⁴⁵ za kar se je zanimala

dvorna pisarna, ki je zahtevala leta 1768, da poda Kmetijska družba mnenje, ali je navrtavanje brez in javorja škodljivo.²⁴⁶ O tem vprašanju so dali svoja mnenja nekateri člani družbe. Kmetijska družba je izjavila, da je navrtavanje brez in javorja škodljivo. Kljub temu je komerčni konses svetoval dvorni pisarni, da se ne bi prenehalo z navrtavanjem, temveč naj bi se še dalje delali poskusi.²⁴⁷ Leta 1770 je bilo navrtavanje prepovedano.²⁴⁸ Kljub temu pa ni prenehalo, saj je še leta 1775 poslal družbi nekdo vzorec sladkora, ki je bil izdelan iz domače rastline – verjetno javorja.²⁴⁹

Leta 1769 je poslal Scopoli družbi vzorec papirja, ki mu ga je poslal Schäffer iz Regensburga. Dr. Jakob Kristijan Schäffer je poskušal leta 1765 proizvajati papir iz rastlinskih vlaken.²⁵⁰ Scopoli je predlagal, da bi se tudi na Kranjskem naredil podoben poskus, kako bi se izdelal papir iz žaganja.²⁵¹ V papirnem mlinu v Radečah pri Zidanem Mostu je naredil poskus po navodilu Scopolija Gruber.²⁵²

Leta 1768 je predlagal tajnik schwarzenberške Kmetijske družbe Frohschauer pl. Sittenberg, da bi se izboljšale cevi za vodnjake, kar je priporočila Kmetijska družba komerčnemu konsesu, da bi se objavilo.²⁵³

e) Delo družbe za povzdigo komercialnih obrti

Kmetijska družba je skušala tehnično izboljšati predenje, s tem bi se izboljšala tudi kakovost platna.

Leta 1769 je predlagal Scopoli družbi, da bi uvedla kolovrat na dvema vretenoma.²⁵⁴ S tem kolovratom je poskušal J. N. Blagaj, a je menil, da bi se ga za predenje konoplje ne bi dalo uporabiti.²⁵⁵ Enak poskus je ponovil p. G. Gruber v ljubljanski "delavni hiši" (Arbeitshaus).²⁵⁶

Z novim načinom predenja na roke z uporabo

²³³ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. W1/1).

²³⁴ Prav tam.

²³⁵ Prav tam.

²³⁶ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

²³⁷ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. W1/1).

²³⁸ Prav tam.

²³⁹ Prav tam.

²⁴⁰ Prav tam.

²⁴¹ Prav tam.

²⁴² Prav tam.

²⁴³ Prav tam.

²⁴⁴ Prav tam.

²⁴⁵ Meyer, F. M.: *Geschichte Österreichs mit besonderer Rücksicht auf dem Kulturleben*, Dunaj–Lcipzig 1909, str. 584.

²⁴⁶ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. B2/1).

²⁴⁷ Prav tam; AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 1 (Lit. B3/1).

²⁴⁸ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. B3/1).

²⁴⁹ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 15. 4. 1775.

²⁵⁰ *Les*, 3 (1951), št. 7, str. 122.

²⁵¹ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

²⁵² Prav tam; AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. P2/1).

²⁵³ Prav tam, šk. 204 (Lit. A1/1).

²⁵⁴ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

²⁵⁵ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. F1/1).

²⁵⁶ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

mikalnic, ki ga je predlagal leta 1768 dolenski okrožni glavar Karel pl. Claffenau, bi se lahko izdelovalo platno boljše kvalitete. Dotlej se je na Kranjskem izdelovalo platno treh vrst: najboljše platno ali tančica, srednje vrste (oklanca) in grobo hodnično platno.²⁵⁷ Ta način z uporabo mikalnic ni bil na Kranjskem popolnoma neznan. Z njim sta poskušala že Sigismund grof Liechtenberg in J. N. grof Blagaj v predilnici na svojem posestvu Boštanj.²⁵⁸ Pa tudi Karel pl. Claffenau je delal poskuse z novim načinom predenja. Po tem načinu bi se lahko iz srednje vrste prediva naredilo najboljše platno. Da bi se z novim načinom seznanilo čim več ljudi, je predlagala družba, da se objavi preko okrožnih uradov in da pouče gosposke svoje podložnike o novem načinu predenja.²⁵⁹ Gospostva naj bi poslala svoje uradnike – lahko pa tudi kakega podložnika – h grofu Blagaju, da bi si pri njem ogledali novi način dela, ali pa h Karlu pl. Claffenau.²⁶⁰ Tiste, ki bi se posebno odlikovali pri delu po novem načinu predenja, pa naj se nagradi, med revne podložnike pa naj se razdele brezplačno mikalnice. Za novi način predenja se je zanimala tudi dvorna pisarna, ki je določila, da naj komerčni konses poskrbi, da se bo izvedel predlog Claffenaua.²⁶¹ Kmetijska družba je hotela prenehati z uvajanjem tega predenja, zato je dvorna pisarna zahtevala, da ne sme odstopiti od namer, da se vpeljejo mikalnice. Iz prediva, ki bo na ta način narejeno, pa naj se naredi nekaj laktov platna, katerega kakovost in trpežnost naj ocenijo trgovci.²⁶² Zato je Kmetijska družba zaprosila Karla pl. Claffenaua in J. N. grofa Blagaja, da bi izdelala 3 ali 4 lakte takega platna, da bi ga predložili trgovcem v oceno.²⁶³ Na zborovanju družbe sta bila prisotna trgovca s platnom Demšar in Jugovic iz Loke, ki sta ocenila platno, narejeno iz prediva, ki je bilo spredeno po tem načinu. Menila sta, da je bolje, če se ostane pri starem načinu predenja in se bolj pazi na apreturo. Z njunim mnenjem je soglašala tudi Kmetijska družba.²⁶⁴ Ta sklep se je objavil tudi preko gosposk in lastnikov zemljišč.²⁶⁵

f) Tečaji in šole

Največje zanimanje je bilo za predilne tečaje, ki jih je prirejela Kmetijska družba. Predenje je bilo na Kranjskem zelo razširjeno kot postranski zaslužek kmetov.²⁶⁶ Leta 1767 je v Celju odprl baron Galenfels predilno šolo za podložniške otroke v starosti od 12-16 let. Na njegovo ponudbo je poslala tudi družba nekaj podložniških otrok raznih gosposk v njegovo šolo. V tej predilni šoli se je poučevalo predenje po šlezijijskem načinu.²⁶⁷

Leta 1777 je Jožefa Sedelmayer iz Brna iznašla nov način priprave preje. Zato naj bi družba o tem obvestila dominije, da bi poslali nekaj podložnikov na lastne stroške v Brno, kjer jih bodo poučevali v novem načinu.²⁶⁸ Ker pa ni bilo upanja, da bi gosposke to storile, se je Kmetijska družba obrnila na Ekonomsko družbo v Brnu in jo prosila, da bi poslala natančen opis, da bi se o stvari poučili,²⁶⁹ skupaj s stroji in načrti.²⁷⁰ Nekatero gosposke so bile pripravljene, da pošljejo v Brno podložnike (denimo loško),²⁷¹ a niso našle nobenega podložnika, ki bi dobro obvladal nemški jezik.²⁷²

Leta 1782 je ista J. Sedelmayer iznašla kolovrat z dvema vretenoma.²⁷³ Prednost novega kolovrata je bila v tem, da se je na njem spredlo v 30 minutah 6 snopov in 1 seženj, na navadnem pa v istem času 3 snope in 4 sežnje. Vendar družbi ni uspelo, da bi dobila koga, ki bi bil pripravljen, da bi šel v Brno, da bi se naučil predenja na novem kolovratu.²⁷⁴

Šele ko je dvor leta 1785 zahteval poročilo o uvajanju predenja po načinu Sedelmayer, se je Kmetijska družba obrnila po nasvetu graškega gubernija na Ekonomsko družbo na Koroškem, da bi zaprosila in izvedela pod kakšnimi pogoji bi prišla Terezija Posavec poučevati predenje v Ljubljano.²⁷⁵ Terezijo Posavec je poslala štajerska Kmetijska družba na svoje stroške v Brno k J. Sedelmayer v uk. Po povratku je odprla T. Posavec predilno šolo v Gradcu, nato pa še v Celovcu.²⁷⁶

T. Posavec je odprla šolo najprej v Škofji Loki 1. decembra 1785, v okolici katere je bilo predenje

²⁵⁷ Prav tam, fasc. H/6.

²⁵⁸ Prav tam.

²⁵⁹ Prav tam; AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 201 (Lit. A1/1).

²⁶⁰ Prav tam.

²⁶¹ Prav tam; AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/6.

²⁶² AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. F1/1).

²⁶³ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/6.

²⁶⁴ Prav tam.

²⁶⁵ Prav tam.

²⁶⁶ Nerazrešena opomba (op. T. C.).

²⁶⁷ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. H/6.

²⁶⁸ Prav tam.

²⁶⁹ Prav tam.

²⁷⁰ Prav tam.

²⁷¹ Prav tam.

²⁷² Prav tam.

²⁷³ Prav tam.

²⁷⁴ Prav tam.

²⁷⁵ Prav tam.

²⁷⁶ Prav tam.

zelo razširjeno. Šola se je nahajala v hiši št.101.²⁷⁷ Po končanem pouku v Škofji Loki je poučevala v Ljubljani, šola se je začela po veliki noči leta 1786 v hiši blizu novega špitala. Kmetijska družba je obljubljal, da bodo dobile tiste deklice, ki se bodo posebno odlikovale, kolovrat z vsemi pritklinami.²⁷⁸ Nato je poučevala še v Kočevju, kjer je imela mnogo učencev, ker je bilo v Kočevju in okolici zelo razširjeno predenje.²⁷⁹ Prvega septembra leta 1787 pa je nehala s podukom.²⁸⁰

Družba je s pomočjo deželnih stanov ustanovila tudi več učnih zavodov, tako stolicu za mehaniko na liceju, predlagali so združitev eksperimentalne fizike z naravoslovjem na liceju.

Dne 8. aprila 1769 se je odprla mehanična šola v gimnazijskem kolegiju S. J.²⁸¹ Tu je poučeval do leta 1784, ko je odšel v Rusijo, G. Gruber risanje, geometrijo in hidravliko. Ker pa je bil dotok učencev v šolo majhen, je Gruber predlagal, da bi se razdeljevale nagrade za one, ki bi se posebno odlikovali.²⁸² V letu 1779 so se razpisale nagrade za obrtnike, ki bi naredili najboljšo risbo, po 6, 4 in 2 dukata.²⁸³ Poleg tega se je objavilo, da se bo pri podelitvi mojstrskih pravic gledalo zlasti na one, ki so obiskovali mehanično šolo.²⁸⁴

Leta 1785 pa sta tedanji deželni inženir Schemerl in dvorno-komerčni svetnik pl. Leitenbach odprla risalno šolo za obrtnike in umetnike, za kar jim je dala družba potrebne priprave.²⁸⁵ Istega leta je Hacqeut odprl pouk medicinske, ekonomske kemije. Za knjige in orodje je nosila stroške družba.²⁸⁶

Družba je predlagala združitev teoretične fizike z eksperimentalno fiziko in naravoslovjem, za kar so poklicali jezuita Fr. Mühlbacherja; ker pa so bili jezuiti ukinjeni, ni zmogla družba stroškov in tako je ostalo pri starem.²⁸⁷

Leta 1771 je družba predlagala, da bi se ustanovila kmetijska šola v Ljubljani, kar je potrdili tudi

dvorni dekret.²⁸⁸ Na šoli je poučeval bivši jezuit Ghiell. Ko je bil jezuitski red razpuščen, je prenehala šola za nekaj časa z delom. Ponovno je začela 23. julija 1776 in je bila odprta ob nedeljah in praznikih.²⁸⁹ Ukinjena je bila zaradi premajhnega števila učencev leta 1780.²⁹⁰ Načrt za šolo je bil predlagan po vzoru Sacrey pl. Sutiersa, člana Kmetijske družbe v Parizu, a spremenjen glede na naše razmere.²⁹¹

IV. Literarno delo družbe

a) nagradna vprašanja

Nagradna vprašanja, ki jih je razpisovala družba, naj bi dala mnenja in predloge o rešitvi perečih problemov v tisti dobi. Nagradna vprašanja so bila inspirirana od deželnega glavarstva. Predlagala so se na generalnem zborovanju članov družbe, ki se je vršilo v novembru, navadno po tri vprašanja, izmed katerih je dvorna pisarna izbrala enega. Izbrano nagradno vprašanje se je objavilo v časopisju ali pa z okrožnico preko okrožnih uradov. Odgovori so se pošiljali pod gesli in z zaprtimi imeni v kurtverti, da ne bi moglo ime pisca vplivati na nepristransko presojo cenzorjev, ki so bili izbrani izmed članov družbe, da ocenijo odgovore.²⁹² Komu pripadeta nagradi zlata medalja 36 dukatov in pohvala, so odločili člani na generalnem zborovanju, kar je potrdila dvorna pisarna. Do leta 1770 je družba vsako leto razpisovala nagradna vprašanja, odtlej pa ji je bilo dovoljeno razpisovati nagradna vprašanja le vsaki dve leti.²⁹³ Dovolilo se je, da če ne bi bili odgovori zadovoljivi, da se lahko razpiše drugo nagradno vprašanje. Dne 29. avgusta 1772 so bila prepovedana teoretična nagradna vprašanja, ker je vladarica smatrala, da so bolj potrebna praktična nagradna vprašanja, za katera je postavila kot vzor vprašanja, ki so jih razpisale kmetijske družbe v pruskih deželah.²⁹⁴ Družba se s tem ni strinjala. Menila je, da so teoretična vprašanja zlasti na Kranjskem potrebna, da bi pobijala stare predsodke. Zato je sklenila na seji 23. marca 1773, da bo še vedno dajala za teoretične razprave nagrade

²⁷⁷ Prav tam.

²⁷⁸ Prav tam.

²⁷⁹ Prav tam.

²⁸⁰ Prav tam.

²⁸¹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

²⁸² AS 9, Komerčni konses v Ljubljani, šk. 6 (Lit. M1/1).

²⁸³ Prav tam.

²⁸⁴ Prav tam.

²⁸⁵ *Annalen der k. k. Landwirtschafts Gesellschaft in Krain*, Ljubljana 1822, str. 12.

²⁸⁶ Prav tam.

²⁸⁷ Prav tam; AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. L1/1).

²⁸⁸ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. L1/1).

²⁸⁹ Prav tam.

²⁹⁰ Prav tam.

²⁹¹ Nerazrešena opomba (op. T. C.).

²⁹² AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

²⁹³ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

²⁹⁴ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. L1/1).

iz lastnih sredstev.²⁹⁵ Direktor Jožef baron Brigido pa je izjavil, da hoče prispevati vsako leto 18 ducatov za najboljšo razpravo.²⁹⁶ Od leta 1772 pa so se poleg teoretičnih nagradnih vprašanj razpisovala tudi praktična nagradna vprašanja, za katere je dajala nagrade dvorna pisarna.

1) Problem srenjskih pašnikov

Prvo nagradno vprašanje, ki ga je družba razpisala leta 1767, je bilo: "*Ali so srenjski pašniki v deželi škodljivi ali koristni in kako bi se jih najlažje in najprej odpravilo in kako naj bi se naredili koristne?*"²⁹⁷

Za cenzorje nagradnega vprašanja so bili določeni dr. pl. Purg, dr. Haymann, prelat samostana Bistra in prokurator S. J. Nagrado so prisodili na generalnem zborovanju 23. novembra 1768 spisu z geslom *Industria experimentia*, ki ga je poslal Franc Jamnik, oskrbnik gospostva Rifno pri Celju, pohvalo pa spisu profesorja fizike v Ljubljani p. Pogrietschniga z geslom *Labor omnia vincit*,²⁹⁸ kar je potrdil tudi dvor.²⁹⁹

Franc Jamnik izvaja v svojem delu, da so srenjski pašniki škodljivi, ker se zemlja ne izrablja dovolj. Posledica takega stanja je, da so življenjska sredstva draga, manufakture se ne morejo razviti zaradi pomanjkanja surovin. Ker se nihče ne briga za njihovo izboljšanje, naj bi se jih razdelilo med podložnike po velikosti njihove posesti. Delitev pašnikov naj se poveri gospostvu, pod katerega spada zemljišče srenje. Pri delitvi ne bi smeli prezreti zemljiških gospodov, katerim bi morali dati odškodnino.³⁰⁰

Tudi p. Pogrietschnig poudarja škodo, ki izhaja iz srenjskih pašnikov: slaba prehrana živine, pomanjkanje gnoja, pogoste so okužbe živinske kuge, ker se pase na pašnikih bolna in zdrava živina. Z razdelitvijo srenjskih pašnikov bi se ti preuredili v travnike, zaradi česar bi se lahko redilo večje število živine. Namesto da mladina pase, bi se lahko zaposlila s predenjem ali v delavnicah in manufakturah. Srenjski pašniki se ne razdelijo vsem podložnikom, ampak med tiste, ki bi skrbeli za njihovo izboljšanje. Delitev naj bi izvršile nepristranske osebe, ali naj se to nekaterim osebam poveri. Po-

men razdelitve naj bi razložili ljudem zemljiški gospodje.³⁰¹

Za in proti razdelitvi srenjskih pašnikov se je vodila polemika v *Wöchentliches Kundschaftsblattu* leta 1776. Dopis člana s podpisom J. G. pl. B. (morda Jožef Gabrijel pl. Busetti), kjer se nasprotuje delitvi srenjskih pašnikov, ker bi se zaradi spremembe pašnikov v njive zmanjšala živinoreja, zaradi povečane produkcije žita pa bi mu padla cena in izgledi za izvoz žita.

Odgovarja mu pisec S., ki je zagovarjal razdelitev srenjskih pašnikov, ker bi se s spremembo pašnikov v njive povečala pomoč industriji. Manjkajoči del krmil bi se lahko nadomestil z dobičkom prodanega žita. Živine ne bi bilo potrebno zmanjšati, temveč bi imeli od nje še več koristi, ker bi dajala ob boljši krmi več mleka.³⁰²

2) Koncentracija podložniških zemljišč

Na zborovanju novembra leta 1768 je družba predlagala za naslednje leto tri nagradna vprašanja:

1. če se more v deželi, kjer so podložniška zemljišča tako premešana, da so večkrat ob kakšnem gosposkinem sedežu naseljeni tuji podložniki, ki so od svoje gosposke večkrat oddaljeni po ves dan in da je v eni sami vasi toliko gosposk, kolikor šteje vas hiš, upravičeno upati v izboljšanje poljedeljstva, pospeševanje obrti in trgovine ter primerne uprave. In če ne, na kakšen način in s kakšnimi sredstvi bi bilo mogoče najlažje, najmanj težavno, najbolj hitro in najbolj gotovo doseči izmenjavo, izenačenje in s tem koncentracijo podložniških zemljišč;

2. kateri je po skušnjah in naravnih zakonih najbolj primeren čas za sekanje gradbenega lesa in lesa za kurivo. Na kaj je treba paziti pred in po posekanju, da se bolje uporabi in da les dalj časa drži. Predlagano je bilo tudi tretje vprašanje, ki pa na ni ohranjeno.³⁰³

Potrjeno je bilo prvo vprašanje kot nagradno, a je bilo razširjeno še s sledečim dodatkom: "*Na kakšen način naj bi se tako dobljena koncentracija tudi ohranila?*"³⁰⁴

Vprašanje koncentracije podložniških zemljišč so sprožili kranjski stanovi, ker je premešanost povzročala vedno večje zmede. Zlasti se je to pokazalo pri izvedbi davčne rektifikacije. Zato so

²⁹⁵ Prav tam.

²⁹⁶ *Annalen der k. k. Landwirtschafts Gesellschaft in Krain*, Ljubljana 1822, str. 9.

²⁹⁷ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

²⁹⁸ Prav tam.

²⁹⁹ Prav tam.

³⁰⁰ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. G/2.

³⁰¹ Prav tam.

³⁰² *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 27. 7. 1776.

³⁰³ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

³⁰⁴ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

stanovi leta 1764 v posebni vlogi na cesarico pokazali, kolikšne koristi bi bile za skupnost in za posameznike arondacija, zamena in koncentracija na Kranjskem posebno razkosanih in podložnih zemljišč. V tej vlogi poudarjajo stanovi, da so mnogi podložniki od gosposk in dominikalnih zemljišč, ki jih morajo obdelovati, tako oddaljeni, da zemljiškega gospoda komaj poznajo in da rabijo več ur hoda do kraja, kjer jim je bilo delo nakazano, zato prihajajo kasno in utrujeni. V izjavi na postulat cesarske vlade za vojaško leto 1769 so stanovi 20. septembra 1788 vnovič opozarjali na svoje dosežanje vloge glede koncentracije podložniških zemljišč. Na to predpostavko je deželno glavarstvo sporočilo (25. novembra 1768) stanovom, da cesarica ne more na mah s svojimi ukazom rešiti vprašanja koncentracije.³⁰⁵ Verjetno je pod vplivom stanov postavila družba vprašanje koncentracije na svoj program.

Zaradi premajhnega števila dospelih odgovorov je družba razpisala nagradno vprašanje še za leto 1770 in določila, da se nagrada še poveča.

Odziv na anketo je bil zelo velik ne le na Kranjskem, ampak so tudi od drugod prihajali dopisi tako iz Moravske, Češke. Vsi odgovori so si edini, da je razdrobljenost zemljiške posesti velika ovira pri izboljšanju poljedelstva, da povzroča stalne spore med podložniki. Glede ukrepov, kako naj bi se razdrobljenost odpravila in izvedla koncentracija, pa dajejo odgovori različne predloge.

Spis *Omne regnum divisum desolabitur* je predlagal, da se izvedla v svrhu koncentracije neke vrste rektifikacija podložniških zemljišč, s čimer bi se izognili vsem težavam pri premagovanju ovir. Kajti upoštevati je treba in se ozirati na posestnike gospostev, ki imajo manj kot 50 celih hub, in katerih je mnogo na Kranjskem, ker bi pri koncentraciji šlo pri njih bolj za razdelitev imovine. S koncentracijo bi se doseglo več enotnosti med podložniki, prenehale bi stalne pravde. Za ohranitev koncentracije zahteva, da se nikomur ne dovoli prodati delno, niti otrokom ne bi smeli starši legirati, pri koncentriranih zemljiščih. S tem hoče povzdigniti vse gilate v fidejkomise in majorate.³⁰⁶ Z njegovimi predlogi ne bi smel nihče prodati delov koncentriranih zemljišč, s tem pa se je jemal lastnikom gilit ves kredit, ker ta ne sme prodati gilate za manjšo ceno, upnik pa ne more čakati, da bi bilo koncentrirano zemljišče ob *concursum creditorum* prodano po licitaciji. Kako bi tak lastnik gilate dal var-

nost za plačilo dominikalnega in rustikalnega kontribucionala. Ker je bil eden porok za plačilo kontribucije in s tem bi se vrednost gilate zmanjšala.³⁰⁷

Spis *Ibant qua poterant, qua non poterant qua ibant* smatra, da je tukajšnja podložniška hube po velikosti, obsegu in donosu tako nesorazmerna, zato naj bi se po nepristranskih komisijah hube rektificirale in sicer hube s 6 merniki posevka kot 1/4 hube, z 8 mernikov posevka kot 1/3 hube, z 11 do 12 mernikov posevka kot 3/4 hube in z 20–30 mernikov posevka kot cele hube, na podlagi tega pa bi se lahko izvedla zamenjava.³⁰⁸

Spis *Propria culpa* je predlagal, da se izvede koncentracija s tem, da zemljiško gospostvo, ki ima največ podložnikov v vasi, odplača ostala zemljiška gospostva.³⁰⁹

Spis Janeza N. grofa Blagaja, ki je bil pohvaljen, z geslom *Contraria contrariis posita magis elucescunt* smatra, da je mogoče izvesti koncentracijo le s prostovoljno zamenjavo lastnikov. Gilte bratovščin, far in cerkva naj se prodajo po ceni rektifikacije 4 % onemu svetnemu fevdalcu, ki ima v vasi največ podložnikov. Izdal naj bi se zakon, ki bi določil, da se koncentrirano posest sme prodati le v celoti.³¹⁰

Spis *Vivite contenti*, ki ga je poslal družbi Karel pl. Zallheim, je predlagal, da postane vsak fevdalec v svoji okolici tudi zemljiški gospod. Vsako tako gospostvo naj bi imelo od deželnega kneza potrebnega uradnika, ki bi vodil policijske, kriminalne in civilne zadeve, pobiral deželne davke – tendenca diligriranih gospostev torej. Ker pa je razdrobljenost tako splošna, se bo lahko pri odpravi omejilo le na zamenjavo in prodajo. Vendar se pri tem ne sme postopati s silo, temveč s prepričevanjem zemljiških gospodov o koristih in prednostih izvedene koncentracije. Potrebno bi bilo, da se spremene zakupne kmetije v kupne.³¹¹ S koncentracijo podložniških zemljišč bi postal zemljiški gospod tudi sodna instanca za vse podložnike, s tem bi odpadli spori. Olajšana bi bila tlaka podložnikom, ker bi zaradi bližine zemljišča več naredili in bi jim ostalo več časa za obdelavo svojih kosov zemlje, pa tudi za domačo obrt.

Izmed spisov, ki jih je družba dobila v odgovor na razpisano nagradno vprašanje, so cenzorji (pre-

³⁰⁵ Polec, J.: Svobodniki na Kranjskem, *GMS*, XVII (1936), str. 60.

³⁰⁶ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

³⁰⁷ AS 735, Gospostvo Grmače, fasc. 26, fol. 52–61.

³⁰⁸ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

³⁰⁹ Prav tam.

³¹⁰ Prav tam; *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

³¹¹ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5; *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

lat iz Bistre, Franc baron Apfalterer, P. P. Glavar in dr. Jožef Anton Haymann³¹²) izbrali spisa z gesli *Contraria contrariis oposita magis elucescunt, Vis unita fortior, Ibant qua poterant, qua non poterant non ibant in Vivite contenti casulis et collibus istis, o pueri*, ki bi prišli v pošev za podelitev nagrade oziroma pohvale.³¹³ Po presoji so na zborovanju 20. novembra določili, da dobi nagrado spis Fr. Zallheima, pohvalo pa spis J. N. grofa Blagaja.³¹⁴

Glede koncentracije zemljišč je poslala dvorna pisarna 25. aprila 1775 družbi predlog barona Lindaua, stotnika o koncentraciji, da bi ga družba proučila in podala o njem svoje mnenje. Lindau je predlagal, da naj bi se nastale vasi razdrobile in se uredile samotne kmetije po primeru Švice, Tirolske, Štajerske, Schwarzwalda, Lüneborga, Nizozemske in Spodnje Avstrije zaradi boljšega kultiviranja in drugih ugodnosti.

2. Svetoval je spremembo škodljivo izmerjenih naturalnih dajatev.

3. Odpravili naj bi se t.i. Überlande in Freikedschaft, ker je zaradi njih delo kmeta otežkočeno.

4. Koncentracija podložniških zemljišč naj se izvrši tako, da se vzame vse vaško polje in se ga razdeli enakomerno, in sicer po žrebu, a tako, da so od delitve izključeni vsi kajzarji, poljski delavci in gostači, ki so izključeni tudi od delov t.i. Überlanda.

Predlog je Kmetijska družba odklonila, ker bi se ne mogel uresničiti brez mnogih zamenjav in ovir.³¹⁵

Z dvornim dekretom z dne 31. oktobra 1772 je bi znova ukazno, da se naredi načrt, kako bi se izvedla koncentracija podložniških zemljišč, kar pa se je odlagalo. Zato je bila 13. marca 1774 izdana nova odločba, da se o koncentraciji zaslišijo v poštev prihajajoča gospodstva, deželni stanovi in odbor kmetijske družbe in da podajo v šestih mesecih svoje poročilo.³¹⁶

V smislu tega poziva je poslala Kmetijska družba svojim članom – svetniku deželnega glavarstva Jožefu Gabrijelu pl. Busettiju; Ivanu K. Zittenecku; P. P. Glavarju; Ivanu K. pl. Tranquilliju, upravniku v Pazinu; Premrovu, oskrbniku vipavskega gospodstva – prošnjo, da bi dali o tem svoja poročila.³¹⁷

Od odgovorov sta ohranjena odgovora Zittenecka in Premrova. Zitteneck poudarja, da je po-

trebno pri koncentraciji upoštevati kakovost kmetij, ki je različna tudi v eni sami vasi. Nekatere kmetije imajo poleg njiv tudi travnike in gozd, druge pa so brez travnikov, tretje imajo le malo njiv, da se morejo preživljati le s pridnostjo in z drugim delom. Kar se tiče dajatev, za katere so obvezane hube, so različne. Zato je predlagal, da bi se ukrenilo za gorenjsko okrožje naslednje: da se hube glede na njihovo velikost, kvaliteto in obseg dajatev, ki jih dajejo, z določenim odstotkom vrednosti odstopijo. Robotnina naj bi se zaračunala taka, kot je bila pred petnajstimi leti. Dalje je dal Ivan K. Zitteneck predloge, kako naj bi se činž in druge dajatve ob priliki koncentracije preračunavale.³¹⁸

Svoje mnenje o koncentraciji so dali tudi okrožni glavarji. F. baron Apfalterer pravi v svojem poročilu, da še ni rešeno, kako naj se razume koncentracija gilt: ali da okoli sedeža gosposke ležeče vasi pripadejo k temu gospodstvu ali da vsa vas pripada k enemu zemljiškemu gospodstvu. Če bi hoteli izvesti koncentracijo v prvem smislu, bi bilo težko in nemogoče premagati ovire, ker so pogosto gosposka zemljišča komaj 1/4 ure oddaljena drugo od drugega (župnije, cerkve, kaplanije, beneficiji, bratovščine, posamezni oltarji imajo majhne gulte, samostani, majorati, fidejkomisi in večji dominiji) in bi bilo težko arondirati raztresene kose, ne da bi bili posestniki gilt prikrajšani ali proti predpisom obogateni. Na primer v župniji Šmartno pri Litiji ima Apfalterer svojo graščino Grmače. V razdalji 1/2 ure so sledeča gosposka bivališča: Roje, Grmače, Slateneg (Slatna), Geschies, Črni potok, Bogenšperk, Poganeč, nato še župnišče Šmartin. V tej župniji imajo še sledeča gospodstva svoje nepremičnine: knez Auersperg od tri ure oddaljene Višnje gore odvisne, samostan Stična, baron Codelli od Turna (Kodeljevo) pri Ljubljani, baron Wolkenšperg od Porovič, baron Zois od gospodstva Svišenj, beneficij sv. Mihaela v Vačah, župna cerkev istotam, dalje je treba vedeti, da ima Grmače 32, Slateneg 63, Geschies 34, Črni potok 37, Bogenšperk 18, Poganeč 28, župnišče in cerkev 14 hub prijavljenih v deželnem katastru (giltni krjigi). Torej imajo Slateneg, Geschies, Črni potok največ hub izmed teh dominijev, toda omenjeni dominiji imajo v župniji Šmartno najmanj podložnikov, marveč v drugih župnijah. Če bi Grmače in Bogenšperk koncentrirali, bi Slateneg, Geschies in Črni potok še to izgubili, kar imajo tu in bi bili bivališče gosposke brez podložnikov ali pa bi jih morali prenesti drugam. Takih primerov ne bi bilo mogoče zado-

³¹² AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

³¹³ Prav tam.

³¹⁴ Prav tam.

³¹⁵ Prav tam.

³¹⁶ Prav tam.

³¹⁷ Prav tam.

³¹⁸ Prav tam.

voljivo rešiti. Manj ovir bi bilo pri koncentraciji glede vasi, pri čemer pa bi bila korist manjša.

To stanje bi se dalo odpraviti le z rektifikacijo podložniške glebe, kar bi pa trajalo preveč časa in zahtevalo prevelike stroške. Zato je mogoče podvzeti le posredno učinkujoča sredstva, ki bi preprečila nadaljnjo drobljenje posesti in bi postopoma privedla do koncentracije:

- 1) S patentom se prepove, da v bodoče nikdo ne zgradi gosposko bivališče, dvor ali grad, dokler ne dokaže pri deželnem glavarstvu, politični oddelek, da mu v bližini pripada ena cela vas, bodisi velika ali majhna.
- 2) Z deželnoknežjim zakonom naj se statuirá, da v bodoče ob prodaji gilt predkupna in prevzemna pravica ne pripada sorodnikom, pač pa najbližjim sosedom gulte v teku 10 let. Ako je več takih sosedov, naj razsodi o tem okrožni urad in razsodniki.
- 3) Z zakonom je odrediti, da se ob prostovoljnih ali prisilnih odsvojitvah koncentrirane vasi ne odsvoje posamezni kmetje, marveč cela vas; isto velja za primer ekskorporacije ali rubeža. Torej otroci lastnika gulte ne smejo po očetovi smrti koncentrirane vasi ponovno razdeliti.
- 4) Obnoviti je potrebno predpis, da t. i. mrtva roka ne nore pridobiti novih nepremičnin, da se pri dobrodelnih in pobožnih ustanovah (župniščih, kaplanijah, beneficijah, oltarjih, bratoščinah, cerkvah, špitalih, sirotišnicah ali drugih ustanovah, ki spadajo pod javno upravo) ne dovoli pridobivanje nepremičnin. Ustanove naj obstojajo v gotovini, ki je naložena v javnih skladih (fondih).
- 5) Že začeto delo z licitacijo dobrodelnim in pobožnim ustanovam pripadajočih realitet (razen samostanskih in stanu prelatov), z vso vnemo nadaljevati. Da ob tej odsvojitvi ne nastane še večji razkosanje gilt, predlaga deželno knežji zakon, da je najbližjemu sosedu gulte skozi 10 let pravica odkupa nepremičnine, ki je bila prodana po licitaciji, pridržana. Ako pa gulta neke "*piae causae*" ne bi našla ob licitaciji kupcev, pa bi jo oddali zaradi koncentracije najbližjemu sosedu v celoti ali delno večim sosedom po odločitvi razsodnika. Ako sosed ne bi imel denarja, naj se mu dovoli plačilo v 10 letnih obrokih s 4 % obrestmi. Naj se ugotovi dejanska vrednost nepremičnine "*piarum causarum*" brez odtegljaja 40 oziroma 20 %, ki je določena eru v svrhu ugotovitve dominikalne kontribucije.
- 6) Za pospeševanje omenjenega dela bi bilo koristno, ako bi vladarica vsem fidejkomisom, majoratom in cerkvenim posestvom odobrila,

da smejo brezplačno odsvojiti oziroma zamenjati zemljišča. S temi sredstvi bi lahko preprečili nadaljnjo razkosanje gilt in v teku 50 let privedli do koncentracije zemljišč po vaseh.³¹⁹

Dne 15. marca 1775 je izšel patent o koncentraciji gilt. Namen patenta je, da prepreči v prihodnje prenašanje imenj in da pospeši njihovo koncentracijo. Odredba velja tako za prodajo celotnih eni gosposki podložnih vasi, kakor tudi za prodajo posameznih podložniških zemljišč. Gospostvo, ki hoče prodati eno ali več vasi ali žup, je dolžno, da ponudi vas ali župo, ki jo hoče prodati, najbližji gosposki, ki je zmožna plačila in sicer z istočasno navedbo po deželnem običaju nastavljenene cene. Brez take ponudbe je pogodba s tretjo osebo neveljavna. S tako ponudbo ali nakupom se morebitna zakonita reaktana pravica razveljavlja. (t. 1) Gosposka, ki dobi tako ponudbo, je dolžna, da prejem takoj potrdi in 4 tedne po prejemu pismeno izjavi, ali hoče kupiti imenje za določeno pravo vrednost ali ne. Če tega v tem času ne izjavi, sme prodajalec prodati imenje komurkoli. (t. 2) Če bi se hotelo prodati v vasi, ki je podložna večim zemljiškim gosposkam eno ali več kmetij, se mora ponuditi oni gosposki, ki ima v vasi največ podložnikov; če pa ta nakup odkloni ali ne more plačati kupnine, potem sme ponuditi lastnik kmetijo enemu od drugih jurisdicentov v vasi, če pa ta nakup odkloni, jo sme prodati komurkoli. (t. 4) Isto velja tudi za sodno prodajo. (t. 5) Od te pravice sosednjih dominijev ni izvzeta duhovščina. Toda mora za imenja, ki jih kupi na ta način, prodati druga iste vrednosti, ki so od njihovega samostana ali gosposke oddaljenejša, kar pa se mora tekom leta izkazati pri deželni vladi. (t. 7) Dominikalna zemljišča in davščine pa se smejo kot doslej prosto prodajati.³²⁰

3) Preskrba dežele z žitom

Dne 20. novembra 1771 je družba predlagala za nagradno vprašanje eno izmed naslednjih treh vprašanj:

1. Če in s kakšno pragmatično zakonodajo bi se v veliki državi, ki je preskrbljena z voznimi cestami in plovnimi rekami in ima ob morju mesta, lahko najbolj sigurno, trajno in na kak način mogla zaustaviti nevarnost pomanjkanja in prevelikega dviga cen potrebnega žita za dnevno prehrano, da se s tem pospešuje kmetijstvo in da se poljubna srednja cena doseže;

³¹⁹ AS 735, Gospostvo Grmače, fasc. 26, fol. 52–61.

³²⁰ Polec, J.: Svobodniki na Kranjskem, *GMS*, XVII (1936), str. 62.

2. Katere vrste manufaktur so za državo koristne in primerne glede na splošni večji in manjši dohodek za preživetje;
3. Prevelika in premajhna podložniška posestva v teh časih ovirajo tako kulturo in populacijo in škodujejo, zato
 - a) iz koliko gozda, travnikov, polj naj sestoji najmanjše in največje podložniško posestvo glede na razliko z ozirom na zgornji, srednji in spodnji dežele;
 - b) katere in koliko vrst živine bi bilo potrebno za eno in drugo;
 - c) koliko delavnih rok je potrebnih za dovoljno obdelavo za največje ali najmanjše podložniško posest tekom vsega leta in ki so nepogrešljive.³²¹

Z dvornim dekretom je bilo potrjeno prvo vprašanje, a nekoliko razširjeno s "če in kako more vplivati morje, ki se nabaja na enem ali drugem koncu države".³²² Povod za razpis tega vprašanja so bile slabe žitne letine, ki so si sledile ena za drugo med letoma 1767 in 1772. Cene živil so se silno dvignile.

Cenzorji prelat iz Bistre, baron Seifried Gussitsch, grof J. N. Blagaj in baron Schwab Liechtenberg so ocenili 9 spisov, ki so prišli v poštev za natečaj.³²³ Spise bi lahko razdelili v dve skupini:

- a) spisi, ki vidijo rešitev v tem, da se napravijo žitna skladišča, kjer naj bi se uskladiščilo žito ob dobrih letinah (spisa z devizami *Satis est in rebus arduis monstrasse viam Poster sunt utiles urbi in Fides amicus et socius prospera duplicat, adversus dimidiat*). Spis *Fidus amicus...* predlaga, da bi se ustanovila posebna družba, ki bi skrbela in vzdrževala skladišča za žito po vsej državi. Družba naj bi imela izključni privilegij za trgovino z žitom. Družba naj bi bila organizirana po vzgledu angleških in holandskih družb.³²⁴
- b) spisi, ki zastopajo stališče, da je mogoče stalno obdržati primerno ceno le s svobodno žitno trgovino.

Baron Schwab Liechtenberg je menil, da se zaključki iz spisov, ki predlagajo organizacijo žitnih skladišč, ne bi dali izvesti. Smatra, da so najboljše rešili vprašanje oni spisi, ki predlagajo prosto žitno trgovino. Enakega mnenja je bil tudi J. N. grof Blagaj. Baron Gussitsch je kot cenzor izjavil, da ni vnet za skladiščenje žita, toda tudi ne more soglašati s sistemom svobodne žitne trgovine, ker ta

nasprotuje tezi, da država svoje potrebščine sama oskrbuje. Spisi navajajo primere svobodne trgovine z žitom v Angliji in Franciji, toda vprašanje je, v koliko se lahko te primerjajo z Avstrijo. Zato je izjavil, da odgovori ne zaslužijo pohvale. Prelat Bruno iz Bistre se sicer ni strinjal z Gussitschem, pač pa je smatral spis *Fidus amicus...* za najboljšega.³²⁵

Na podlagi izjav cenzorjev so člani družbe na generalnem zborovanju 28. decembra 1772 predlagali, da se nagradi spis z geslom *Nemo debet velle impensam ac sentum facere in culturam si vedet non posse reficis*, čigar pisec je bil Ivan Friderik Krieger, svetnik švedskega komerčnega sveta in član švedske akademije znanosti. Pohvaljen je bil spis z geslom *Satiabitur panibus, inultabit acervum frugum, comendent panem in seturita te, veniet ut fons messis* Franca Grisellinija iz Benetk.³²⁶

Krieger išče vzroke za pomanjkanje in dvig cen v protinaravnem omejevanju svobode kmetov in meščenov, v nevoljništvu, tlaki in v jemanju sposobnih kmetov v vojake. Primerno ceno živilom pa je mogoče ohraniti le z zakonom deželne vlade, ki bi dal trgovcem z žitom svobodne roke. Nemogoče je ohraniti primerno ceno žitu, dokler se bosta vršila nakup in prodaja žita le okviru dežele, ker je tedaj cena vezana na letino. Trgovino naj deželna oblast olajša s tem, da daje najmanjše carine na uvoz in izvoz žita in naj se v trgovino ne meša. Korist od svobodne trgovine pa ne bo le v tem, da bo kmet povečal proizvodnjo, ampak se bodo tudi povečale potrebe po delavcih, ki so zaposleni pri trgovini in prevozu. S tem se bo povečalo bogastvo države, ker bo zaradi večje zaposlitve in zaslužka rasla tudi populacija.³²⁷

Tudi spis Grisellinija vidi edino rešitev v svobodni trgovini, v kateri vidi naravni zakon. Za pospeševanje svobodne trgovine pa so potrebne dobre ceste, plovne reke, dobra pristanišča. Ker so cene življenjskih sredstev in obrtnih proizvodov v nekem medsebojnem določenem razmerju, so cene življenjskih sredstev nizke, če je tudi cena drugih produktov nizka. S tem pa, da se znižuje cena, se zmanjšujejo tudi dohodki lastnikov. Zato naj bodo cene življenjskih sredstev primerno visoke. Tako ceno pa je mogoče ohraniti le s svobodno trgovino, ki poveča obilje. Potrebno je odpraviti trošarine, davke za tuje trgovce, osvoboditi kmeta nevoljništva in ga postaviti v položaj, ki mu ga daje narava.³²⁸

³²¹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

³²² Prav tam.

³²³ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

³²⁴ Prav tam.

³²⁵ Prav tam.

³²⁶ Prav tam.

³²⁷ *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

³²⁸ Prav tam.

4) Za deželo primerne industrijske panoge

Četrto teoretično vprašanje, ki ga je družba postavila na generalnem zborovanju 26. aprila 1773 je bilo: "*Katera industrijska panoga bi bila primerna na splošno glede na glavni ali stranski prehranjevalni zaslužek meščanov in kmetov in zlasti v vojvodini Kranjski, ne da bi se enega pred drugim preveč in škodljivo podpiralo?*"³²⁹

Že 10. novembra 1772 je dvorni dekret ukazal, da komerčna komisija preišče zaradi pomanjkanja živil, kako naj bi se zagotovilo prebivalcem Notranjske in Dolenjske postranske posle v komercialnih panogah.³³⁰ Verjetno je to dalo povod, da je Kmetijska družba razpisala to nagradno vprašanje.

Kranjski kmetje so se v veliki meri bavili s stranskimi posli, ki so jim omogočali v veliki meri odrajtovanje dač in nabavo hrane. Okrožni glavar za Gorenjsko Franc baron Apfaltrerer pravi v svojem poročilu z dne 22. julija 1775 deželnemu glavarju na vprašanje ali vrše kmetje poleg obdelovanja zemlje še stranske posle, da gleba ne nore živeti in odrajtovati brez postranskega zaslužka deželnoknežje in dominikelne dače in pri tem predpostavlja naslednjo kalkulacijo: če ima vsaka huba v deželi 12 kranjskih mernikov, to je 12 dunajskih vagonov (Metzen) posetve, vendar je dokazano, da skoraj 2/3 hub v gorenjskem okrožju ni zadostnih za te posevke. Zato prevladujejo hube, ki ne zmorejo več kot 24 mernikov posevkov.

Po načelih rektifikacije se smatra, da teh 24 mernikov proizvajajo po 3 zrna; prepostavljajoč nadalje, da gre za najboljšo vrsto žita, t.j. za pšenico, eno zrno za seme, eno za kruh, ostane za kontribucijsko podlago eno zrno. Ako velja en mernik pšenice po davčni osnovi 1 goldinar 8 kr, torej 24 mernikov 27 goldinarjev 12 kr. Toda če bo v Levantu in v Italiji dobra letina in če bo uvoz iz avstrijskih in ogrskih dežel brez mitnine, bo cena žita padla. Toda često zadenejo podložnika nezgode in tudi če bi bilo vse srečno in bi dobil 27 goldinarjev 12 kr, ne bi mogel poravnati svojih obveznosti, to je kontribucije 6 gld: davka 5 gld, činža 1 gld, dnevna ročna in vprežna tlaka v denarni reluciji 12 gld; to je 24 gld (ako bi tlako in naturo opravil, bi ga stalo najmanj dvakrat toliko, ako računava živino, mezdo in hrano svojega hlapca), dalje dolžniški davek 1 gld 12 kr, skupaj 25 gld 12 kr efektivnih plačil, ostane za kritje desetine, za štolnino in biro župniku in kaplanu, za dajatve mežnarju in šolmoštru, za miloščino domačih in tujih

menihov, za obleko in za hrano zase, eno deklo, hlapca, otroke, za plačilo prispevka namesto vojaške nastanitve, mesni krajcar, tlako pri komercialnih in stranskih cestah ter skupno vojaško priprago le 2 gld.³³¹ Ker pa je prišel v letu 1774 na to vprašanje le en odgovor z devizo *Sic vos, non vobis*, ki je sicer odgovarjal natečaju, je kmetijska družba ponovno razpisala isto vprašanje za leto 1775. Čas za oddajo rokopisov je bil določen do zadnjega decembra 1775.³³²

Cenzorji za nagradno vprašanje so bili Janez N. Ghiesl, učitelj kmetijstva, Jurij Maffei pl. Glatfort, profesor matematike na liceju in Jurij Schrötl.³³³ Izmed 4 odgovorov, ki so prišli na razpisano nagradno vprašanje in vsi poudarjajo pomembnost postranskega zaslužka za kmečko prebivalstvo, sta bila nagrajena in pohvaljena spisa profesorja ekononije J. Beckmanna iz Göttingena z devizo *Nudus ara, sere nudus, hiem ignava colono* in spis Karla pl. Zallheima z devizo *Sic vos, non vobis*.³³⁴

Beckmann prihaja v svojem spisu do sledečih zaključkov. Stranska zaposlitev ne sme ovirati kmetijstva in odtegovati kmeta od dela na polju. Biti mora takšna, da se je lahko hitro priuči. Stranska zaposlitev kmetov ne sme ovirati razvoja mestnega gospodarstva ali obrti, zato sme kmet delati le grobe stvari, bolj fine predmete pa mora prepustiti izdelavi poklicnih obrtnikov. V domači obrti je treba zaposliti zlasti kmečke otroke od 8–12 leta starosti. Delo ne sme zahtevati dragega orodja in priprav. Izdelovali naj bi se taki predmeti, za katere ima sam kmet dovolj surovin in za katere bi se našli odjemalci. Predlaga, da bi deželni stanovni ustanovili družbo, ki bi odkupovala kmetom njihove izdelke. Za primerne domače obrti na Kranjskem predlaga izdelovanje lesenih izdelkov, cokel, suhe robe, pletene izdelke iz vrbovih šib in slame, pletenje mrež za ribiče, izdelovanje krtač, mikanje, predenje lanu, konoplje in volne ter tkanje.³³⁵

Pohvaljeni spis Karla pl. Zallheima se tudi v glavnem strinja z zaključki Beckmannovega odgovora. Poudarja, da je prva zahteva pri postranski obrti ta, da ne odteguje kmeta od njegovega glavnega dela na polju, matere ne od nege otrok, otroke nad 12. letom pa ne od njihove pomoči na polju. Pač pa bi lahko otroci že od petega ali šestega leta

³³¹ AS 735, Gospostvo Grmače, fasc. 26, fol. 52–61.

³³² *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 25. 3. 1775.

³³³ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

³³⁴ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

³³⁵ *Sammlung nützlicher Unterrichte*, IV. zvezek, leto 1779.

³²⁹ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

³³⁰ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 206 (Lit. S1/2).

dalje opravljali lažja dela kot npr. predenje. Domača obrt naj se prilagodi surovinam, ki so v nekem območju na razpolago. Primerna postranska zaposlitev je oglarstvo, žganje apna, obdelava in prevoz lesa, izdelovanje košar, rogoznic, čebeljih panjev, sedežev za stole, sitarstvo kot je bilo razvito na Gorenjskem okoli Bitnja, izdelovanje krtač, predenje lanu in konoplje (kar je bilo razširjeno okoli Tržiča). Da se pa bodo postranska dela razširila, je pa potrebna svoboda in vsi tisti ukrepi, kot jih je vpeljal Colbert. Kajti o obilju in blagostanju se lahko govori le tedaj, ko bo tudi kmet deležen tega.³³⁶

Odgovor z geslom *Omnium rerum*, ki so ga označili cenzorji kot neodgovarjajočega na razpisano nagradno vprašanje, nam podaja sliko stanja kmetijstva. Ovire, ki so na poti izboljšanja kmetijstva, naj se najprej odstranijo, potem pa naj bi se diskutiralo o postranski zaposlitvi kmetov. Ovire deli avtor v tri skupine: stalne, ponavljajoče se in slučajne ovire.

Stalne ovire imajo svoj izvor v določbah deželne ustave in so naslednje:

- 1) prosta saja (zakupna zemljišča). Zaradi tega se kmetje nikoli ne lotijo dalekosežnih izboljšav, temveč samo najmanjših. Iz tega sledi, da je potrebno, da se odstrani prosta saja in da se vpelje lastninska pravica;
- 2) prevelike kmetije. Često ima kmet dve ali tri hube, ki jih ne more dovolj dobro obdelati. Na tem kosu zemlje bi lahko živele tri družine, tako pa je le ena, s tem se zmanjšuje prebivalstvo;
- 3) za mala kmečka posestva je velika ovira nespremenljiva desetina. Kmet seje zaradi desetine vedno iste rastline, s tem se zemlja izčrpava, tako da daje vedno manj pridelka;
- 4) tlaka. Zaradi nje ima kmet malo časa za obdelavo svoje zemlje, zato je ta slabo obdelana. Na drugi strani pa kmet s tlako slabo obdeluje gospodovo zemljo. Kako naj bi se priljubile obrti in manufakture, če bi moral vsak delati tedensko enkrat ali dvakrat brezplačno za drugega;
- 5) prevelike deželnokežje in dominikalne dajatve, za katere daje podložnik večino svojega pridelka. Potreben bi bil nov način pobiranja dajatev. Kajti mnogo se izgubi, predno pridejo dajatve do deželnega kneza;
- 6) pomanjkanje ljudi. Zato je neprimerno, da bi se delavne reke odtegovale s stranskimi deli glavnemu delu v kmetijstvu, saj se njihovo število dovolj manjša z nabori. Zaradi nabornih uredb

beže kmečki sinovi in hlapci v mesta, da se tu izučijo za obrtnike ali stopijo v vrste služinčadi, ki se ne nabirajo za vojake. Vpeljava nabornih okrajev je naredila mnogo škode;

- 7) zaradi večanja dajatev so mnogi kmetje zaostali s plačilom. Graja uradnike, ki postavljajo večje kotribucije kot so določene, da bi se s tem prikupili gosposki;
- 8) premešanost dominijev, katero je treba odpraviti z zamenjavami. Ovira pri tem ne bodo toliko gospostva kot njihovi uradniki, ki se bodo ob spremembi zbalali za svoj privilegirani položaj;
- 9) preobsežna deželna sodišča.

Ovire, ki izvirajo od kmetov samih:

- 1) vzgoja in navade. Otroci rastejo brez vzgoje, k pridnosti in delu se sami navajajo. Edino vzgojo prejemajo od župnika, od katerega je vse odvisno. Ker pa so na Kranjskem in Koroškem dohodki župnij majhni, se ukvarjajo župniki še z drugimi stvarmi, zato je potrebno, da se nastavlja pri podeželskih farah pametni župniki, ki se jim dajo primerni dohodki in nekaj kosov zemlje, da bi lahko delali poskuse in poučevali kmete o kmetijstvu;
- 2) zaostalost kmetov, kar se je videlo pri poskus odprave srenjskih zemljišč in pašnikov;
- 3) slaba gospodarska poslopja.

Ponavljajoče se ovire:

- 1) praha. Vzroki, da imajo še vedno kmetje prahso: ker mislijo, da zemlja ne more vedno roditi in pa zaradi srenjske paše, ki bi se morala prepovedati;
- 2) uničenje setve z izvrševanjem lovske pravice graščaka;
- 3) zatiranje uradnikov gosposke;
- 4) amendikanti z zbirkami. Tako je samo na Kranjskem 12 samostanov beraških redov, v katerih je 200 menihov.

Slučajne ovire:

- 1) slabe letine in vremenske ujme;
- 2) živinska kuga;
- 3) poplave;
- 4) požari zaradi slabe gradnje hiš. Zato bi se morale odpraviti dimnice.

Dokler se vse te ovire ne odpravijo, ni potrebno iskati postranskega zaslužka, kajti prva skrb kmetu bodi poljedelstvo. Zato predlaga, da se razdele zemljiška posestva, da se obdela vsa neobdelana zemlja, izsuše močvirja, s čimer bi se dale široke možnosti za razširitev kmetijstva.³³⁷

³³⁶ Prav tam.

³³⁷ AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

5) Spoznavanje dežele kot predpogoj za pravično gospodarjenje

Dne 11. aprila 1777 je družba razpisala svoje zadnje teoretično nagradno vprašanje, ki pa ga ni poslalo deželno glavarstvo v potrditev dvoru. Ker pa so, predno je bila dvorna pisarna obveščena, že prispeli odgovori na vprašanje, je bilo dovoljeno, da ostane vprašanje veljavno.³³⁸ Vprašanje se je glasilo: "*Katere prednosti ima za gospodarstvo, kmetijstvo in koristne umetnosti predlog, da morajo vsi tisti, ki bi se potegovali za deželnoknežjo zaposlitev, prepotovali vso deželo in o čem naj poročajo s te poti?*".

Cenzorji so bili Franc Jožef grof Wurmbrandt, svetnik deželnega glavarstva, Franc baron Apfaltrerer, okrožni glavar Gorenjske in J. N. Ghiell, profesor kmetijstva.³³⁹

Pohvalo je dobil spis Ivana Jurija Stranga, uradnika pri opatiji cistercijanskega reda Bielhausen v frankovski vojvodini, nagrado pa spis Kristijana Ferdinanda Spittlerja iz Stuttgarta, člana fizikalne in ekonomske družbe v Zürichu, izrednega in častnega člana nemške družbe v Jeni, asesorja pri knežjem rudarskem kolegiju v Württembergu.³⁴⁰

Spisi dajejo predloge, na kaj mora paziti kandidat za deželnoknežjo službo na svojem potovanju in poudarjajo njegovo korist.

Ob odgovorih na nagradna vprašanja nastane vprašanje, zakaj so prišli odgovori iz razmeroma precej oddaljenih krajev, iz raznih delov Nemčije, Češke, Moravske, Avstrije, Italije in celo iz Švedske. Odgovor na to dobimo, če pogledamo, kakšne teme je razpisovala Kmetijska družba. To so bila vprašanja, ki so zanimala vsakega, ki se je ukvarjal z gospodarstvom. Nasprotno pa so kmetijske družbe v drugih deželah – tako na Štajerskem, Koroškem, Tirolskem in v Prusiji – razpisovale nagradna vprašanja ne s področja teorije, temveč s področja prakse, ki naj bi pomagala s praktičnimi nasveti pri izboljšanju kmetijstva, kar je želel tudi dvor, kar se vidi iz njegovega prizadevanja, da bi se tudi na Kranjskem ukinila teoretična nagradna vprašanja.

V. Družbene publikacije

Že v programu, ki so si ga postavili člani na ustanovnem zborovanju leta 1767, se je predvidevalo izdajanje publikacij kmetijske družbe, v katerih bi se objavljali poučni spisi, nasveti in poskusi, kar je potrdil tudi dvorni dekret z dne 31.

decembra 1767 s pristavkom, da morajo vse prispevke, ki jih nameravajo objaviti, poslati dvoru na vpogled in potrditev.³⁴¹ A do uresničitve načrta je prišlo šele pozneje, ko je družba začela izdajati *Sammlung nützlicher Unterrichte*, ki je izšla v štirih zvezkih. Zbirke koristnih nasvetov so objavljale nagrajene in pohvaljene odgovore na nagradna vprašanja, ki so bila najbolj pomembna, dalje razprave o živinskih boleznih, o boleznih žit, gojenju lanu, konoplje in murv itd. Prvi zvezek, ki ima letnico 1770, je izšel šele leta 1774, ker sta v njem objavljena nagrajena in pohvaljena spisa Kriegerja in Grisellinija o žitni trgovini, ki sta bila nagrajena 28. decembra 1772, dvorni dekret pa je to potrdil 24. aprila 1773.³⁴² Dalje pravi Hacquet v svoji razpravi o zdravnih metodah pri rogati živini, da piše svojo razpravo v letu 1774.³⁴³ Drugi zvezek, ki ima letnico 1771, je moral iziti kmalu za prvim, ker se v njen omenjata kot direktor družbe Jožef baron Brigido, ki ga je leta 1773 nadomestil Jurij Jakob grof Hohenwart, in kot tajnik Mihael Gottlieb baron Raigersfeld, ki je bil tajnik do leta 1774. Tretji zvezek je izšel leta 1776, četrti pa leta 1779; ta je doživel tudi ponatis z naslovom *Neue Sammlung nützlicher Unterrichte*. Kratka poročila o kmetijstvu, travništvu in živinorejskih izboljšavah je objavljala Kmetijska družba tudi v koledarjih.³⁴⁴

Ker pa ni bilo mogoče objaviti vseh nasvetov in predlogov v Zbirki koristnih nasvetov in so se tu zato objavljali le tisti z najbolj važnih področij, je zaprosila družba leta 1774, da bi smela izdajati periodičen časopis. Prednost časopisa bi bila tudi v tem, da bi prišel v roke več ljudem in jih tako poučeval o boljših načinih kmetijstva. Vsebino časopisa naj bi izpopolnjevale odločbe, patenti, ki jih mora vsak poznati, edikti in rustiālibus, convocationen in proclamata, dela, poskusi in poročila družbe, objavljanja sodnih procesov in causis summi principis et commisorum, kriminalnih razsodb, prestopkov, predaj, objave iskanja posojila, ljubljanske tržne cene, promocije, duhovniška napredovanja v župnijah in drugih beneficijah, potujoče tujce, obvestila o umrlih v Ljubljani in predmestjih in izvlečke iz tujih časopisov in žurnalov. Prva številka časopisa naj bi izšla že 1. julija 1774.³⁴⁵

³³⁸ Prav tam.

³³⁹ Prav tam.

³⁴⁰ Prav tam.

³⁴¹ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

³⁴² AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, fasc. P/5.

³⁴³ "*eben dies Jahr 1774 da ich diese schreibe*", *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

³⁴⁴ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Publico politico, šk. 42 (Lit. K5/1).

³⁴⁵ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 204 (Lit. A1/1).

Načelno ni bil dvor proti predlogu Kmetijske družbe ali smatral je, da ni potrebno objavljati licitacij in sodnih procesov in služil naj bi časopis v glavnem zato, da bi se v njem objavljala dela članov družbe.³⁴⁶

Kmetijska družba pa je znova zaprosila, da bi smela v časopisu objavljati tudi patente, promocije, napredovanja in drugo, kot je prvotno predlagala,³⁴⁷ gotovo z namenom, da bi s tem pridobila listu več bralcev. Prva številka časopisa *Wöchentliches Kundschaftsblatt*, ki je prvi tednik za gospodarstvo in politiko na Slovenskem, je izšla 7. januarja 1775. Odslej je izhajal enkrat tedensko. Izdajanje časopisa je prevzel ljubljanski tiskar Janez Friderik Egger. Cena časopisa je bila 2 gld 30 kr letno.

Če so vsebina prvega letnika bili poučni sestavki o poljedelstvu, živinoreji, poleg patentov in tržnih poročil, pa je postala vsebina drugega letnika časopisa bolj pestra. Poleg sestavkov o kmetijstvu se pojavijo novi članki o teoretičnih vprašanjih, o ekonomiji, članki humoristične vsebine, poročila o knjigah, ki so izšle, pregled političnih dogodkov doma in po svetu. Vzrok spremembe vsebine lista je tičal v upanju, da bo pestra vsebina pritegnila več bralcev, kajti "le poučni predlogi so preveč suboparni, da bi pritegnili pozornost bralcev".³⁴⁸ A kljub vsemu prizadevanju je bil list obsojen na propad zaradi premajhnega zanimanja zanj.³⁴⁹ Dne 28. decembra 1776 je izšla zadnja številka *Wöchentliches Kundschaftsblatta*.

Iz publikacij Kmetijske družbe si lahko odgovorimo na vprašanje, kakšna filozofska in ekonomska smer jih preveva. Jasno se vidi smer prehodne dobe med merkantilizmom in fiziokratizmom, zastopnikov struje reformističnih merkantilstov, kamor se prištevajo J. T. Melon z *Essai politique sur le commerce* (1734), Montesquieu z *Esprit des Lois* (1748) in *Considerations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur decadence* (1734), Mirabeau z *L'ami des hommes ou traité de population* (1750), *Philosophie rurale* (1760), dalje zastopniki fiziokratizma de Pont de Nemours, Mercier de la Rivier, *L'ordre naturel et essentiel des sociétés politique* (1767). Dela imenovanih piscev se često citirajo v družbinih spisih.

"Zemlja je edini vir vseh naših uspehov in edina pot, da se poveča bogastvo držav je, da dajejo vsi koščki zemlje največje množine produktov za nadaljnjo predelavo."³⁵⁰ "Iz

zemlje rastejo vojske, mornarice, s tem pa zmaga, slava, sreča in moč držav."³⁵¹ Fiziokratom je zemlja edini vir bogastva; vse, kar škoduje kmetijstvu, škoduje državi (Pauvre paysane, pauvre royame; pauvre royame, pauvre roi). Zato se mora kmetijstvo protekcionirati, država ga mora podpirati enako kot manufakture. Temu se mora prilagoditi tudi državna zakonodaja.

Iz pospeševanja izvirajo vsi ukrepi, ki jih predvidevajo za izboljšanje kmetijstva. Zato je potrebna koncentracija zemljiške posesti, kjer bi se lahko uporabljale boljše metode in razdelitev srenjskih pašnikov ter njihovo kultiviranje.

Potrebna je prosvetitev tlačana, kajti le prosvetljen kmet bo bolj goreč za kmetijstvo. Potrebna je odprava nevoljništva, ki je posledica barbarskih stoletij.³⁵² Tlačana je treba postaviti v položaj, ki mu ga daje narava, dati mu je treba vse prednosti in pravice človeštva.³⁵³ Vzor vladarja, ki je pospeševal kmetijstvo in skrbel za podložnike je bil Henrik IV. in minister Sully.³⁵⁴ Blaginja družbe ne izvira iz vlade, pač pa iz družbe. Da pa se poveča blaginja, je potrebna svobodna trgovina, ukinitvev vseh zakonov, ki omejujejo naravno svobodo kmeta in meščana.³⁵⁵

Svobodna trgovina je zakon narave, "ordre naturel",³⁵⁶ ki je izhodišče vseh družbenih in državnih naukov fiziokratov. Najvišji zakon naravnega reda je pravica samoohrane posameznika, iz česar se izvaja tudi pravica osebne lastnine. Ravno iz tega povdaranja osebnih pravic pa izhaja tudi poudarjena gospodarska svoboda, v čemer so v nasprotju z merkantilizmom, ki omejuje gospodarsko svobodo. Država naj bi bila branilec individualnih pravic, v čemer so fiziokrati nadaljevalci idej Johna Locka.³⁵⁷

Ljudje iščejo v skupnem življenju predvsem varnost lastninske pravice, kar je osnovni zakon njihove združitve, zato tudi gosposki poverijo zaščitniško moč,³⁵⁸ ali zato, kot pravi Quesnay, da ne smejo zato izgubiti to pravico na življenjsko vzdrževalnino (droit naturel a la substance).³⁵⁹ Zato pa mora vladar dovoliti svobodno trgovino, ki pospešuje kmetijstvo, povečuje bogastvo, pomno-

³⁴⁶ Prav tam.

³⁴⁷ Prav tam.

³⁴⁸ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 30. 3. 1776.

³⁴⁹ Prav tam, 28. 12. 1776.

³⁵⁰ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 1775, št. 52.

³⁵¹ *Sammlung nützlicher Unterrichte*, II. zvezek, leto 1771.

³⁵² Prav tam, I. zvezek, leto 1770.

³⁵³ Prav tam.

³⁵⁴ Prav tam.

³⁵⁵ Prav tam.

³⁵⁶ Prav tam.

³⁵⁷ Holdack: *Der Physiokratismus und die absolute Monarchie*, *Historische Zeitschrift*, B145/3, str. 517.

³⁵⁸ *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

³⁵⁹ Oncken, navedeno delo, str. 352.

žuje prebivalstvo, obrt, obtok denarja, od česar vsega zavisi sreča, moč in oblast države.

V razmerju svobode se dohodki povečajo po političnem aksiomu; kjer je več svobode, je več trgovanja s kmetijskimi pridelki, tam je tudi več bogastva,³⁶⁰ pri čemer se kaže vpliv francoskih fiziokratov Beaufo breja, Mirabeauja in Mercierja de la Rivièrja. Svoboda trgovine tako pospešuje kmetijstvo, da nastaja tisto obilje, ki povzroča, da izvoz presega uvoz.³⁶¹

Ideal države je rimska republika, kjer je bilo poljedelstvo v veliki časti. Krieger postavlja za vzor rimsko republiko, kjer je bilo obilje, dokler je skrbela, da si je pridobila poljedelske province.³⁶² Doba od rimske republike dalje je barbarska, ker se je kmetijstvo smatralo za sramoten posel. Sedaj se stanje boljša, "kajti vede, ki so dale človeštvu sijajen videz, niso več snov uporabe naših talentov, ampak so si postavili praktične znanosti za svoj cilj. Glede na to nprav in karakter našega časa lahko imenujemo naš čas prosvetljen."³⁶³

Sreča države sloni v ravnotežju denarja napram množini ljudi in blaga. Najbogatejša je tista država, ki ima največ prebivalcev, ker se blago pridobiva s pridnostjo prebivalcev. Cena blaga temelji na množini denarja, cena in denar sta v sorazmerju do števila ljudi.³⁶⁴ Po Griselliniju cena blaga temelji na redkosti blaga ali na njegovem razmerju napram drugemu blagu. Cena je sorazmerna glede na količino blaga in uporabo, je razmerje med ponudbo in povpraševanjem.³⁶⁵

Če se dohodki države povečujejo z drugimi sredstvi kot s povečanjem proizvodnje hrane, tedaj mora cena delavčeve mezde in blaga naraščati zaradi spremenjenega ravnovesja med denarjem, blagom in ljudmi. Vsaka obogatitev države, ki ne izvira iz povečanja števila ljudi in blaga, je škodljiva, ker je vzrok razkošju, ki povzroča, da domači izdelki ne najdejo doma več kupcev. Posledica tega je propadanje obrtne delavnosti, zmanjšanje izvoza in števila delavcev. Posledica nezaposlenosti pa je padanje populacije.³⁶⁶ Kajti bogastvo je to, kar ljudem zasigura delo in po delavnih možnostih se regulira bogastvo.³⁶⁷

Grisellini deli družbo na dva razreda: razred zemljiških posestnikov in kmetov, ki skušajo dvigniti ceno življenjskih potrebščin, in razred obrtnikov, delavcev, ki žele dobiti ta sredstva po najnižji ceni.³⁶⁸ Torej po fiziokratski shemi delitve na proizvodjalni, posestniški in sterilni razred.

Cene življenjskih proizvodov naj bodo merilo manufaktur, ročnih del in mezd. Zato če je cena življenjskih sredstev visoka, so v istem razmerju tudi delevske mezde.³⁶⁹ To nam jasno izraža Quesnayeva misel, da je denar mera za "*constater la valeur des choses commercables*".³⁷⁰ Enako tudi Krieger zastopa nauke fiziokratov: "*Denar je splošno merilo, s katerim se meri delo in blago. Denar, blago in ljudje morajo biti v državi v sorazmerju. Če bi se tako razmerje porušilo s tem, da se povečuje denarni obtok, a se obenem ne poveča proizvodnja hrane, bi sledil propad obrti. Zato je škodljivo, če se država obogati z drugimi sredstvi kot s tem, da se pomnoži prebivalstvo in blago*".³⁷¹

Grisellini povzema teorijo o ceni po Montesquieuju, ki pravi, da se višina cene dožene iz medsebojnega razmerja količine denarja in količine v prometu nahajajočega se blaga.³⁷² Cena je razmerje med ponudbo in povpraševanjem, med prodajalcem in kupcem.³⁷³ Zato pa je mogoče obdržati srednjo ceno življenjskih sredstev le s svobodno trgovino.³⁷⁴ Kajti samo primerno visoka cena je lahko vir izobilja, ker se s tem dohodek poveča.³⁷⁵

VI. Zaključki

Če še enkrat premostrimo delo družbe, vidimo, da je posegla njena dejavnost v vse panoge kmetijstva in celo v obrtno dejavnost. Pomembno je tudi njeno delo na teoretičnem področju s postavljanjem nagradnih vprašanj, ustanovitev prvega tednika za socialna in gospodarska vprašanja na Kranjskem *Wöchentliches Kundschaftsblatt* ter izdajanje *Sammlung nützlicher Unterrichte*, saj je bila edina kmetijska družba v nemških deželah, ki je izdajala svoja dela.³⁷⁶ Njeno delo nam kaže, da je bila družba le izvrševalec navodil, ki jih je dajala cen-

³⁶⁰ *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

³⁶¹ Prav tam.

³⁶² Prav tam.

³⁶³ Prav tam.

³⁶⁴ Prav tam, IV. zvezek, leto 1779.

³⁶⁵ Prav tam, I. zvezek, leto 1770.

³⁶⁶ Prav tam, IV. zvezek, leto 1779.

³⁶⁷ Oncken, navedeno delo, str. 379.

³⁶⁸ *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

³⁶⁹ Prav tam.

³⁷⁰ Oncken, navedeno delo, str. 379.

³⁷¹ *Sammlung nützlicher Unterrichte*, IV. zvezek, leto 1779.

³⁷² Oncken, navedeno delo, str. 277.

³⁷³ *Sammlung nützlicher Unterrichte*, I. zvezek, leto 1770.

³⁷⁴ Prav tam.

³⁷⁵ Prav tam.

³⁷⁶ Hermann, H: *Handbuch der Geschichte des Herzogtums Kärntens in Vereinigung mit den österreichischen Fürstenthümern*, Celovec 1853, str. 20.

tralna državna oblast, manj se je razvijalo na iniciativo članov. Bila je le podaljšek državnega birokratskega aparata, ki naj prenaša in uresničuje smernice planskega gospodarstva države v gospodarsko življenje, skrbi naj zlasti za povečanje proizvodnje surovin (lan, konoplja, volna, svila), ki so potrebne za manufakture, kar se opaža v času do leta 1770, v sedemdesetih letih pa se vedno bolj obrača pažnja na poljedelstvo, njegovo izboljšanje in izboljšanje živinoreje.

Kmetijska družba je imela tudi svojo knjižnico, ki se je združila z ostalimi knjižnicami v licejsko.³⁷⁷ Tudi prizadevanja slovenskih prosvetlencev, da bi se ljudstvu dalo knjigo v maternem jeziku, so vplivala na delo družbe, zato prošnja Kumerdeju, da bi prestavil na slovenski jezik spis o reji ovac, česar pa ni storil iz neznanih vzrokov, in prošnja, da bi se natisnil prevod Kumerdejevega dela *Ackerbaues Gründe*.³⁷⁸ A ta prizadevanja poedincev niso imela uspeha in niso bila zaželeni, kot nam kaže primer P. P. Glavarja in njegovega prevoda Janševih *Pogovorov o čebelah in rojih*.

Delo Kmetijske družbe na Kranjskem je šlo v isti smeri kot delo družb na Koroškem in Štajerskem. Tudi tu so uvajali deteljo, svilarstvo, krompir, skrbeli za izboljšanje pasem ovac in goveje živine in za izboljšanje komercialnih obrti.³⁷⁹

Postavimo si še vprašanje, kakšne uspehe je imelo delo Kmetijske družbe, oziroma ugotovimo vzroke neuspehov. Družba je orala ledino na področju uvajanja intenzivnega kmetijstva: sistema kolobarjenja namesto sistema triletne izmenjave s praho. Mnogo je družba pripomogla, da se je razširil krompir. S svojimi prizadevanji je pripomogla k izboljšanju lanu z uvažanjem tujega semena, za izboljšanje kvalitete platna in preje s svojimi predilnimi tečaji in za uvajanje merimos ovce na slovenska tla. S svojimi nasveti in publikacijami je širila poznavanje novih načinov obdelovanja in novih kultur. S svojim delom je ustvarila podlago za razvoj intenzivnejšega kmetijstva.

Njeni uspehi bi bili lahko še večji, če bi svoje delo prenesla tudi med podložnike, jih poučevala z izdajanjem podukov v slovenskem jeziku. Tako pa je ostalo njeno delo omejeno na ozke kroge lastnikov oziroma oskrbnikov zemljiških posestev. Na drugi strani pa so podložniki vse preveč vezale fevdalne obveznosti: tlaka, desetina, ki se ni spreminjala, da bi se posvetil izboljšanju kmetijstva in povečal sajenje industrijskih rastlin, pa tudi nezaupanje in strah pred morebitnimi neuspehi. Pa tudi plemstvo samo se ni preveč brigalo za izboljšave, namesto da bi dajalo podložniku poduk. Pisec v *Wöchentliches Kundschaftsblattu* žalostno ugotavlja, "da kmet in plemstvo pustita, da družba postavlja nagrade, da se piše in govori o izboljšanju polj in kmetijstva. To čitajo in slišijo ali pa ne, a ostajajo pri starih navadah, kaj sledi iz tega, kot da se najlepši osnutki pogreznejo v pozabo".³⁸⁰

³⁷⁷ AS 869, Peter Pavel Glavar, fasc. 1.

³⁷⁸ AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Kmetijske zadeve, šk. 205 (Lit. C1/2).

³⁷⁹ Tremel, F: *Steiermark*, Graz–Wien 1949, 1. izdaja, str. 120; Hermann, navedeno delo, str. 316 in 359.

³⁸⁰ *Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*, 30. 3. 1776.